

प्र.
६

शायंतु मवासात्तत्तमाविशत । स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव नाभिभाषेत कर्होच्चिब्रुष्टा नासनाभ्यां विहरं नराक्तो ध
रणीतवा । ब्रह्मचारी स्वयं चर्यादुरेव द्विजाचकः । सावित्रीं च जपेन्न त्येपवित्राणि च नृक्तिनः । सर्वेष्वेव न
तेष्वेवं प्रायश्चित्तार्थमाहुत इति । दिवा त्रिरात्रौ त्रितरिति यद्वषट् सवनत छत्त विषया । एवं न्यूनाधिकस्मान्ना
तिअन्यान्यापिशक्तापेक्षया योज्यानि । तप्तं च छेतु मरुदेवस्नानं । सक्तस्नानी समाहित इति । तत्र मनुनां वि
शेषाभिधानात् । आत्मा लः । आरंभे सर्वं कृत्वाणि समाप्तौ च विरोधतः । आद्ये नैव च शक्त्यग्नौ जुहुयाद्वाह
तिः पृथक् ॥ आत्यं कुर्याद्भूतं चैव गोहिरण्यं च दक्षिणा ॥ गृहे गृही वसन् ब्रह्मलोकं विप्रो महीयते । स्त्रीणां होमानं
दातव्यः पंचगव्यं तथैव च । पराशरः । स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् । पंचगव्यं च कुर्वीत स्नात्वा
पीत्वा शुचिर्भवेत् । पंचगव्यस्य विहितप्रतिषिद्धत्वादिकल्पः । आत्मानं नृणां त्वाग्ने होमं विश्वाय स्त्रीणां होमो

न दातव्य इति निषेधात् । ग. श्राग्ना वैवहो मनिषेधः । ततश्च स्मृतिरुद्र योरपि ब्राह्मणद्वारा लोकां कृत्वा गतो हो
मो भवत्येव । अतएव धर्मविरोधो । इष वा सो ब्रतं होम स्तीर्थ स्नानं तपादिकं ऋषिः संपादितं यम्य संपन्नं
तस्य तत्कृतमिति । यत्तन्निवचनं । पंच गव्यं पिबेत् उद्रा ब्राह्मणस्तु सुगं पिबेत् । उभौ तोतुत्य दोषेण दृष्टु
म्याग्ये न गृहे यो सति । तस्यायश्चित्तानं च पंच गव्यं प्राशने वेदितव्यं ॥ वैशंपायनः । स्नानं द्विकान्तमेव
स्यान्नि कान्तं वा द्विज नमनः । शंखः । एकवामा आर्द्रवामा कल्याणं उरि उरि कल्याणं इति । द्वागितः । अथ गंधद्वय
तोभिः स्नात्वा घर्मयणमंतर्जपित्वा धौतमद्वन्द्वमसः परिधाय साम्ना सोम्येनादित्यमुपतिष्ठेति । यदृ
त्रिंशन्मते । नपहोमादियत्किंचित्कृत्वा संभवेन चेत् । सर्वेषां हस्तिभिः कुर्याद्वायस्याप्रणवेन चेत् । शं
खः । एकवामा च रेद्विंशो म्नात्वा वामेन पीडयेत् । गायत्र्या दश साहस्रं आह्निकं तप इच्छेत् । बोधायनः ॥

अहंतामोक्षसीतमावित्रीव्याहृतीश्वरपेत्। भस्मसदस्वरूपः। अंकारमादितः रूपा रूपे रूपे तथोन्नतः। भूमौ
वीरासनंरूपाकुपजित्पुंमुसंयतः। आसीनः शूल्यविद्धोवापिबेद्व्यं पयः सरतः। गव्यस्यपयसात्ताभेगव्य
मेवभवेद्विधि। दध्नाभावेभवेनकंतक्राताभेतुयावकं। एघामन्यतमेयत्तुत्पद्येतेवतपिबेत। शूल्यविद्धोचे
त्यत्रवाशब्दरुपमार्थः शूल्यविद्धोवनिश्वलः मंतासीनइत्यर्थः। यमः। अंगुल्यग्रेरुत्तं पिंरुं गायत्र्याचाभि मं
त्रितं। प्राश्नाच्चम्यपुनः कुर्यादन्यस्याप्यभि मंत्रिणं। आपोशनानंतरं पंचप्राणाहृतयोगिपंचाभिग्रासेः प्रा
णा यस्याहेत्यादिमंत्राभि मंत्रते भवति। अत्रबोमित्यादिमंत्राः समुच्चीयन्ते। यदिगायत्र्यापिंदाभि मंत्रणं
तदागायत्रीप्राणायस्याहेत्यादिभिः सहितप्राणायस्याहेत्येवमाद्यश्वभवंति। यदाचत्वारस्तुयोवाग्रासाः
तत्रबोवायनोक्तोविशेषः। अश्वीयाप्राणयतिप्रथममवानायेतिद्वितीयां व्यानायेति ३ उदानायेति ४

समानायेति ५ यदा च त्वारस्तदा दूभ्यां प्रथमं । यदा च यस्तदा दूभ्यां दूभ्यां पूर्वो । यदा दू । तदा दूभ्यामेव
उत्तरमेकं सर्वे गिति प्रसेत् ॥ ॥ अथ रुद्रप्रत्याम्नायाः ॥ मन्वाद्युत दूदशवार्षिकादिचरणं मुख्यं । तदशक्तौ
दूदशदूदशदिनान्येकेके प्राज्ञापत्यं । एवं गण्यमाने दूदशवार्षिके प्राज्ञापत्यानां षष्ठ्यधिकं शतत्रयं भवति ।
तदशक्तौ तावन्त्यो धेनवः ॥ धेनवसंभवे तावन्ति ष्ण्डदानं । निष्कश्चेन् धेनुमूल्यमप्यभिधीयते । तथा च
स्मर्यते । प्राज्ञापत्याक्रयाशक्तौ धेनुं दद्याद्दूजोत्तमः ॥ धेनोरभावे दातव्यं मूल्यं तुल्यं न संशय इति । तुल्यं
संपूर्णं । संपूर्णमूल्यदानाशक्तौ निष्कार्धं निष्कपादं वा दद्यात् । यदा । गवामभावे निष्कं स्यात्तदर्थं पाद
मेवेति । मूल्यदानाशक्तौ तावन्त एव रुद्रासाः ॥ अत्राप्यशक्ता वयुत गायत्रीज्ञपः रुद्रप्रत्याम्नायः ॥ त
था च पराशरः ॥ रुद्रो युतं च गायत्र्या रुद्रासः सत्यैव च । धेनुप्रदानं विप्राय सममेतद्धतुष्टयमिति

पट्टत्रिंशन्मते. रूक्षोयुतंचगायत्र्या द्वादशभोजनं । तिलहोमसदस्रंचवेदाध्ययनमेवच ॥ वेदाध्ययनंसांरुता
मात्रपारायणं. विप्राद्वादशवाभोज्याः पाचकेष्टितथैवच. ७. तेसमानग्रत्याम्नायाः । मद्रापातकेषुषष्ट्य
धिकंशतत्रयंभवति. शक्त्वाद्यपेक्षयाद्भिगुणत्रिगुणाधिकंकल्पनीयं । मद्रापातकमसेषुमद्रापातकप्रा
यश्चिन्तानिद्यपेक्षयापादोनं. ३. गार्हपत्येसार्धं. त्रैवार्षिकंप्राज्ञापत्यविषयभूतेषुप्रापारुकेषुपादः । त्रै
मासिकप्रायश्चित्तविषयेषुपपातकेषुसार्धंसमप्राज्ञापत्यानि. मासिकव्रतविषयेतुसार्धंप्राज्ञापत्यरूपं
। चांद्रायणपनोद्योपपातकेप्राज्ञापत्यत्रयं. तथाचधर्मविरुद्धौ. चांद्रायणंमृगारुष्टिःपवित्रेहिंसायैव
च। मित्राविंदापशुश्वैवरूक्षयमथापिश। तिलहोमायुतंचैवपराकट्टयमेवच। गायत्र्यालक्षमेकंचसमान्या
दुर्मनीषिणइति। पिपीलिकामध्यादिचांद्रायणसमर्थस्यातिधनिनोद्यनद्वाराप्रायश्चित्तंचिकीर्षतःप्राज्ञा

पत्यप्रत्याग्रायाष्टौ भवन्ति. तथाच चतुर्विंशतिमते. अष्टौ चांदायणे देवाः प्रत्याग्रायविधौ सहेति. प्रत्याग्रा
याधिक्यात्पूर्वविषयताकल्पा। मासातिरुद्धविषयभूत उपपातके सार्थसप्तप्राज्ञापत्यानि. तथाच. प्राज्ञापत्ये
तु गामेकादृघा सांतपने दूयं। पराकृतमातिरुद्धेति स्मृतिस्मृगाम्नास्येति. रूद्रादिनसाध्यानि रुद्धः। तस्यमा
समाचरणे सार्थसप्तप्राज्ञापत्यरुद्धा भवन्ति। एतच्चैकैकं ग्रासमन्त्रीयादिति मन्त्रकान्तिरुद्धे। यासु वक्ष्योक्तपाणि
पूरान्नभोजनानि रुद्धे तु प्राज्ञापत्यदूयमेव. प्राज्ञापत्ये एकभक्तयेपि सार्थतन भोजनत्रयानि रुद्धो कोपवास
निष्यतिः। तथाहि। एकस्मिन् दिवसे दिवारात्रौ चेति भोजनदूयं. तत्र भोजनत्रयानि रुद्धो सार्धपिवासः प्राप्नोय
द्यपि तथापि दिनत्रये किंचित्किंचिद्भुज्यते इत्येकोपवास एव कल्पनीयः। एवं नक्तत्रये अपाचितत्रयेपि। एवमु
पवासत्रयं। दिनत्रयं शुद्धोपवास इति षट्पेवासाः प्राज्ञापत्यो भवन्ति। एवमन्यत्राप्युद्धनीयं। त्रयमेकाद

श गोदान युक्त्रिरूप वासात्मक गोवध व्रते सार्धं प्राज्ञापत्यद्वयं तथा च षट्त्रिंशन्मते पराकृतसातिरुद्धुस्थाने
रुद्धुत्रयंचरेत् । सांतपनस्य चाध्यर्धमशक्नोति दूतयं भवेदिति । रुद्धुचांद्रायणादीनि प्रायश्चित्तानि शुद्धये ।
प्रत्याम्नायाश्चैव गदितादिप्लान्नेन विकीर्षितं ॥ ॥ अथ कपिलादिगोदानविधिः ॥ सुशीलां गां समानीय स
वत्सां पूर्णविग्रहं । स्नापयेत्तीर्थतोयेन सर्वोषधियुतेन तां । एतानुच्चारयेन्मंत्रान् गृहीत्वा कुसुमांजलिं । प्र
तिज्ञावाक्यमुच्चार्य ब्राह्मणं व्रतमर्चयत् ॥ नमो वो विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च । लोकानि वासिनीभ्यः
श्च तौ हृणोतिभ्यो नमो नमः ॥ गवामंगेषु तिष्ठति भुवनानि चतुर्दश । ब्रह्मादयः सुरास्तस्माद्गोहृण्यः पांतु नि
त्यशः ॥ गावो मे अग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे हृदयं संतु गवामध्ये वसाम्यहं ॥ देवित्वं सर्वभूता
नां जननी सर्वकामदा । मम कामदुघानित्यं भवेत्तन्मज्जन्मनि । तारयस्व महादेवि संसारदुःखसागरात् ॥

ततो न्यासं प्रकुरीत गोरंगेषु दिवौकसः ॥ शृंगमूले स्थितो देवः सर्वदा चतुराननः ॥ शृंगमध्ये हृषीकेशः शृंगा-
ग्रेषु भध्वजः ॥ प्रजापतिश्चोत्तमांगो ललाटे पाकेशः सनः ॥ पार्वती नंदनो देवो नासायां च व्यवस्थितः ॥ कंबल-
श्चतरो नागो धेनोर्नासापुटस्थितो ॥ कर्णयो रश्चिजो तस्या नेत्रयोः शृंगशिरास्करो ॥ दृशे पुवसवो ह्येव जि-
ह्वायां च सरस्वती ॥ वेदाः समस्ता हंकारे संध्ये ओषु प्रतिष्ठिते ॥ ग्रीवायां द्वादशादित्या वरुणस्तूरसि स्थितः
विश्वे देवास्तु सास्त्रायां तारकाः पूर्वजंघयोः ॥ हृदये चैव गायत्री रत्नगर्भतथोदरे ॥ राजराजो वामपाश्व-
र्धर्मराजश्च दक्षिणे ॥ रूद्राणां कादशेषाथ पृथुदेशे च संस्थिताः ॥ पयोधरे च बुधयोरसाचरमजंघयोः ॥ त-
तः खुरेषु गंधर्वाः खुराग्रेषु च पंनगाः ॥ पश्चात् खुराणां भागे तु गणेशास्मरसां स्थितः ॥ पितरश्च ककुभ्रत्यां
यो नो मातृगणस्तथा ॥ अपाने सर्वतीर्थानि प्रस्नावे जाह्नवी जलं ॥ लांगूलदं दे सकलं तत्केशेष्वर्करश्मयः ॥

प्र.

१०

ऋषयो रोमकूपेषुकलां गानि च रोमसु । त्रयस्त्रिंशद्देवकोट्योगे माग्रेषु च सर्वतः ॥ गोमये च लिता लक्ष्मी
 : श्वसेषु मरुतेस्तथा ॥ सोरभेय्यासाध्यतस्यादुदं विष्णुर्वचक्रमे ॥ शृंगिल्याः शृंगयो रयेन मस्तैरुदम
 न्यवे । प्रज्ञायने नमूधानं भातं वातारमिंदूतः ॥ गणानां त्वेति नासाग्रमश्विन्याते जसा श्रुती । चंद्रमा अप
 स्तरेति द्दुःसः श्रुचिष देवच ॥ नैच योर्द्वितीयं दंतान् वसुभ्यश्चेति मंत्रतः ॥ जिह्वां प्रतिष्ठयेत्तस्याः पायका
 नः सरस्वती ॥ वेदादुमिति द्दुःकारं गायत्र्योदंत वाससी ॥ सविता प्रसवे श्रीवां वसं ये तेनातं त्युच्चा ॥ विश्वे
 देवाः शृणूतेति मंत्रेण गलं कंबलं ॥ नक्षत्रेभ्यः पूर्वजं घेहूदेत्वाद्दुदयंतथा ॥ महीधोरुदरंधेनो ये मा
 यत्वेति दक्षिणं । वामपार्श्वं कुबिरंगं मंत्रेणानेन मंत्रवित ॥ पृष्ठं नमोस्तु रूदेभ्यो समुद्रोसि पयोधरात ॥
 रक्षतेदणं तु तज्जं घेगंधर्वस्येति गोरुगान् ॥ नमोस्तु सर्पेभ्य इति रुगायाणि प्रतिष्ठयेत् ॥ अयं पुरोद्विगे

शः पश्चाद्भागं तु बुद्धिमान् । कटिं नमो वः पितरो योनिं भगवणे तद्दि । अपानदेशे त्वेतस्याः पञ्च नद्यः सरस्व
ती ॥ सन्तु सित्पुत्रवभृथोति प्रस्रावं शुद्धिकारयेत् ॥ पुच्छं दिग्गुण्यगर्भेति युक्ताय सविता कचान् ॥ सप्तर्षयः प्र
तिदिता गोमकूपान् शोषकान् ॥ संवत्सरो सिरोमाणि गोमाग्राणि पुनंतुमां ॥ मरुतो यत्सृष्टोश्वासं न गोमयं श्रीः
श्वतेति च ॥ सप्तर्षयश्च ततो ये नुं श्रीखंडकुसुमांशुकैः ॥ त्वां गूढस्याग्रमादाय सभायो बंधुभिः सह ॥ ॥ अथ
शान्तिकर्म । तत्र सर्वारिष्टशान्तिसाधारणत्वात् गोमुखप्रसवे कर्मोद्भवश्च ॥ तत्र गार्गः ॥ प्रणिपत्य गोविंदक्ष्ये
प्रायश्चित्तमनुस्मरन् । सर्वारिष्टविनाशाय यदुक्तं ज्योतिर्णवे । पित्ररिष्टे सत्तारिष्टे मातरिष्टे तथैव च । प्रा
यश्चित्तं तदा कुर्यात्तत्तदोषस्य शान्तये । पूषाश्चि नौ गुरोः सार्वमघोचि त्रेंद्रमूलभे ॥ ७ ॥ पुत्रक्षेपुत्तातस्य कुर्याद्गो
जननं तथा ॥ जन्मदोषं वा त्रिजन्मदोषं शुभवारेशुभेदिने ॥ कृताभ्यंजादिकं सर्वं गृहलंकारपूर्वकं ॥ गोम

येनोपलिष्याथ गृहस्थेशानभागके। पंकजं कर्णिका युक्तं रजोभिः श्वेतवर्णकैः। त्रीदीस्तत्र विनिक्षिप्य यथा
विज्ञानुसारतः॥ नक्षत्रं तु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत्। स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत्। प्राङ्मुखं
तमवाक्या दंतिलगर्भं गतं शिशुं॥ गोमुखं दर्शयित्वाथ पुनर्ज्ञातं तु गोमुखात्॥ विष्णुर्द्यौर्निमित्तिसूत्रेण गव्ये
न स्नापयेच्छिशुं॥ गवामंगेषु मंत्रेण गवामंगेषु संस्पृशेत्। विष्णोः श्रेष्ठेन मंत्रेण गोप्रसूतं तु बालकं॥ आ
चार्यस्तं समादाय पश्चान्मात्रे ददेत्तदा॥ माता जघन्यभागस्था शिशुमानीयतन्मुखात्। ततः पित्रेन दाह्य
ततो मात्रे प्रदापयेत्॥ वस्त्रे स्थाप्य पिता स्याद्यं पुत्रस्य मुग्धमीक्षयेत्॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिश्च सं
युतं। आपो द्विषादिभिर्मंत्रैरभिषिंचेत्ततः शिशुं। मूर्ध्नि चाप्रायतं पुत्रं तन्मंत्रेण पिता ततः। अंगादंगाद
श्माभवत्तातकार्यं प्रकीर्तितौ॥ मूर्धनि त्रिरवघ्रां यतं शिशुं स्थापयेत्ततः। पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्गृह्येणैव

द्वारगोः॥ दधि द्वाये च विप्रा यतां गां चाभ्यर्च्य दापयेत्। गोवस्वस्वर्णधान्यानि दद्यादर्कादितः क्रमात्। धेनुः
ः शंखस्तथानटान् हेमवासोदयः क्रमात्। रुक्मा गौगयसंछागं ग्रहयसंविधाय वै। यथाशक्ति धनं दद्यात्
ह्मणेभ्यस्तदापितो॥ ततो होमं प्रकुर्वितस्वस्वशाखोक्तमार्गतिः। उद्धेखनादिकं कृत्वा चाप्यभागां तमाचरेत्
॥ होमस्य शान्तिरूगो धान्योपरिशुभं घटं॥ पंचगव्यं घटस्थाप्य तिलांस्तत्र विनिक्षिपेत्॥ क्षीरं द्रुमकषाः
पांश्च पंचरत्नानि निक्षिपेत्॥ बस्त्रयुग्मेन संछाद्य गंधादिभिरथार्चयेत्। विष्णुं वरुणमभ्यर्च्य नक्षत्रप्र
तिमां यजेत्। यत इन्द्रादिभिमंत्रैः कुंभं स्पृष्ट्वा भिमंत्रयेत्॥ दधिमध्वाद्ययुक्तेन होमं कुर्याद्विधानतः। अ
पोहिष्ठेति तिस्रभिः प्रममे सोम इत्यथ। तद्विष्णोः परमं मंत्रादशीभ्यां तेथ सत्तु क्रातु। कुरु भिराभि प्रत्युचं
चाष्टा विंशतिसंख्यया॥ ३३३३ तौ चाष्टसंख्यावा दधिमध्वाद्यसंयुतं। आदित्यादियद्वाणां च होमं कुर्यात्

७.
१२.

यत्समंत्रकं। ततः स्विष्टकृतं हुत्वा समित्सं नदने यजेत्। जयादिप्रतिपत्तयं प्रायश्चित्नाहुतीकृतः॥ पूर्णाहुतिं पूर्णं
पानं चोद्वास्य ब्रह्मणे वरं॥ परिषिच्य वलिं देघात्कुर्याद्वा पुन्यपूजनं। उद्वास्य देवताः पश्चादभिषिच्य तसमंत्रकं
॥ पितरं मातरं पुत्रं स्नापयित्वा यथाविधि। धौतवस्त्राणि सं गृह्यते द्वासांसि विसर्जयेत्॥ आचार्या ये वदघातु
प्रातिमादिप्रदाययेत्। आल्यावेशणदानं च स्नानं गृह्यादक्षिणां तथा॥ पुण्याहं वाचयित्वा यज्ञात्तत्तत्कर्मोद्विक्तं
येत्। नामकर्म ततः कुर्याद्रूपानीर्वचनं ततः॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाच्चिरं जीवी भवेच्छुभः॥ ॥ अज्ञीजन
ह्रीं पुंस्त्वो जमोयं श्रीविश्वनाथं शुभिकर्म मान्यः॥ विश्वप्रकाशमिधपक्ष्म तौ तनूतावभूद्रो मुखजन्मकर्म॥
शुभिको मुखप्रसवविधिः॥ ॥ अथ दर्शजिनशान्तिः॥ अथातो दर्शजानां मातापित्रोर्देहिता॥ तदोपपत्ति
द्वागयशान्तिं वक्ष्यामि नारद। पुण्याहं वाचयित्वा दोहूतौ संकल्पपूर्वकं। कुंडं वामं दक्षं कुर्यात्तद्देगे स्थापयेत्तदघानं।

कुंभेषु निक्षिपेद्रव्यं दधि क्षीर घृतादिकं । न्यग्रोधो दुंदुव गन्धव्याः स चूतानि च कास्तथा ॥ एतेषां च दशमृत्तानां त्व
गादीन्पल्लवांस्तथा ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य वस्त्र युग्मेन वेष्टयेत् । सर्वं समुद्राः सरितस्ततीर्थानि जल दानदाः ॥
आयांतु यज्ञमानस्य दुरित क्षयकारकाः ॥ आपो हि स्येत्यनेनाथ कृपानश्चित्र इत्युच्यते ॥ यत्किंचिदमृचा चैव समुद्र
ऽये षडुच्यते ॥ अभिमंज्योदकं पश्चादग्नेः पूर्वप्रदेशके । दुरिद्रं रक्तकंचैव रुक्मंश्चेतंच नीलकं ॥ एतेषां तंदु
र्लेशैश्चैव सर्वतो भद्रमुदरेत् । दूर्गस्य देवतायांच सोमसूर्यस्वरूपकाः । प्रतिमां स्वर्णं ज्ञानित्यं राज्ञतीताम्रं ज्ञां
तथा ॥ सर्वतो भद्रमध्यं च मध्यापयेद्दूरं देवतां । प्रहवर्णं वस्त्र युग्मेन दूर्गं गंधेषु षडुच्यते । कलशेषु च संस्थाप्य
माधिप्रत्यधि देवताः । तद्दक्षिणेण हवाक्यानां जप्यं च कलशं न्यसेत् ॥ अथेतदमावास्याया उति वाक्या सु
कैर्ज्ञेयं त । जपः सूर्ये दुर्मंत्राभ्यां होमश्चैव एतत्कुशलं । कलशानां चोन्नरे तु रदुत्तापी घटं न्यसेत् । रुद्रमे

प्र.

३३

कादशतत्र सौ दानन्या न ज्ञ पेत्तथा । वारुणं कलशं चैव प्रदाणां प्राकृपं पूजयेत् । आप्यायस्वेति मंत्रेण स
 वितापश्चान्नथैव च । उपचारैः समाराध्य ततो द्रोमं समाचरेत् । आचाये ग्निं प्रतिष्ठाप्य कुर्यात्संकल्प
 मीदृशं । आयुर्गारोग्यमिथ्यर्थं सर्वारिष्टप्रशान्तये ॥ पुत्रस्य दर्शं जैन न दोषनिर्हरणानि च ॥ मातापित्रोः कु
 मारस्य सर्वारिष्टप्रशान्तये ॥ तेषामायुः श्रियै चैव शांतिदोमं करोम्यदं ॥ समिधश्च चरद्रव्यं क्रमेण जुहो
 याद्गृही ॥ हुंनेत्सवित् मंत्रेण सोमो धेनुं च मंत्रतः ॥ दर्शश्च देवतायाश्च पृथगष्टात्तरं गतं ॥ श्रीसूक्तमायुष्यं
 मूक्तं जपदोमाभिषेचनं ॥ साधि प्रत्यधिदेवेभ्यो ग्रहेभ्यो रद्रविष्मुकाः ॥ लोकपाः पंचदश च हुंतास्वष्ट
 रुहादिकं । जपादिपरिष्कारं तं गृत्वा सर्वं च पूर्ववत् ॥ अभिषेकं ततः कुर्यात्समुद्रज्येष्ठकादिभिः । आचार्य
 ब्रह्मकृत्विग्भ्यो दत्वा न्येभ्योऽपि दर्शनाः ॥ वासांसि पूर्ववद् दद्याद्गृह्णाणां न भोजयेत्ततः । गृहीत्वा चाग्नि

यस्तेभ्यः स्वयंभुंजीतबन्धुभिः॥ ॥ इतिदर्शज्ञाननशांतिः॥ अथमूलक्षत्रजातशान्तिः॥ अथातःसंप्रव
क्ष्यामिमूलजातहितायच॥ मातापित्रोर्धनस्यापिकुलजानांहितायच॥ त्यागोवा मूलजातस्यस्यादृष्टा
त्यदर्शने॥ अभुक्तमूलजातानांपरित्यागोविधीयते॥ अदर्शनाच्चापिपितुःसत्तुतिश्चेत्समाष्टकं॥ एवंचदुहिः
तुर्त्यमूलजातफलंवेधैः॥ ग्रंथांतरेतुकन्यकायाःफलमन्यथाप्रादुः॥ नवालाहंतिसूलक्षौपितरंमातरंतथा
॥ मूलजातश्चशुभंहतिव्यालजातुतदंगनां॥ लिंगमविवक्षितं॥ माहंद्रंजाग्रजंहंतिदेवरंतुद्रुदेवजा॥ शान्तिर्वा
पुष्कलास्याच्चेन्नर्हिदोषोनकश्चनेति॥ मुख्यंकारं प्रवक्ष्यामिशान्तिदोमस्ययत्नतः॥ जातस्यद्वादशाहेतुजन्मा
क्षेत्रेवाशुभेदिने॥ समाष्टकंद्वादशाहेकुर्याद्वाशान्तिमादरात्॥ यदेवंशान्तिकंकुर्यात्कर्मतत्रप्रवक्ष्यमहे॥ सुस
मदेशपुण्येतुमंडपंकार्येद्बुधः॥ पुण्यग्निर्मंत्रितेगोयैः प्रोक्षितायांक्षितौततः॥ पुण्याह्वाचनंरु

प्र.

१४

वाज्रविस्मरणमेव च । आचार्यैर्येन्यातं वस्त्रात्कृष्णादिभिः । ब्रह्माणं चाष्टवाक्यानां ज्ञापिनं रद्रज्ञापि
नं ॥ पावमानी ज्ञापिनं च ग्रहाचार्यं च कृत्विजः शान्तिकर्मततः कुर्याद्रूपातिथ्यात्पुरःसरं ॥ अथोदकुंभं मुकु
टं रक्तवर्णं विवर्जितं ॥ अक्षमूलां निर्णेतं पूरयेन्निर्मलं भसा ॥ वस्त्रावगुंठितं कुर्यात्तपूरयेत्तीर्थवारिणा ॥
कूर्चं द्वेमसमायुक्तं पंचपल्लवसंयुतम् ॥ स्वस्तिकोपरिविन्ध्यम्ये सक्षीरद्रुमपल्लवैः ॥ द्रोणब्रीहौ श्रुतिक्षिप्य
ईशाने च त्रिधापयेत् ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य सर्वेष्वधिसमन्वितं ॥ समसद्रुः समोपेतं सर्वकुंभेष्वयं वि
धिः ॥ अर्चितं गंधपुष्पाद्यैः श्रीरद्रं च स्पृशन्नपेत् ॥ षट्पदं सहितं सम्यक्कृतं जपेद्रद्रसंख्यया ॥ बह्वृचारु
द्रुमैश्च छंदोगारुद्रसामभिः ॥ एकादशाष्टत्रिद्व्येकसंख्यया नृत्तितो जपेत् ॥ तत्राप्रतिरथं मूर्त्तं ज्ञात
रद्रानुवाककं ॥ रक्षामंत्रं तथा पुण्यं रक्षोघ्नं च स्पृशन्नपेत् ॥ त्र्यम्बकं जपेत्तस्य गद्योत्तरसहस्रकं ।

आग्नेय कोणं कुंभं च पावमानीः स्मृशन् जपेत् । आपो देवगण्यसृक्तांश्च मंत्रांश्चैव जपेदथ ॥ तत्पश्चादष्टवाक्या
नां जापी कुंभं स्मृशन् जपेत् ॥ तदुत्तरे च वायव्यं वारुणं कल्शं न्यसेत् । तत्र संस्थापयेत्पश्चात्तद्वद्वयतनमुत्त
मं । उपचारैः षोडशभिः सर्वकामार्थसिद्ध्यर्थे ॥ प्रतिमासूर्यशक्त्या संवारिष्टप्रशंतये ॥ संमुखे पूर्वभागे तु
प्रमौलिकल्शं न्यसेत् । आग्नेयकल्शेनाथ कल्शं स्थापनं मतम् ॥ तद्वक्षिणे चोत्तरे च अधिप्रत्यधिदेव्या
ः । कल्शं द्रुतयन्त्यस्येते प्रतिमासु र्वपूजयेत् ॥ महासौरं जपेत्कुंभे पश्चाद्भागं ह्यनन्यधीः । एवं चैवाष्टकुं
भागस्युक्तं यथा तदुक्ता भवते ॥ श्रीरुद्रस्यैव कुंभं सप्तसर्वसृक्कानितव्रतम् । एकवारं तथा जापी पावमानीः स्मृश
न् जपेत् ॥ तदुत्तरे च शुभं कुंभं पूर्वोक्ते कल्शेन युज्यते ॥ चतुःप्रस्त्रवणं कुर्यात्तत्पंचवत्कृतुतद्भवेत् ॥ अत्रैव चा
ष्टवाक्यानां त्रयाणां च जपः भवेत् ॥ वारुणं कल्शं चैकं ग्रहादीशानां यजेत् ॥ वस्त्रावगुंठितान् कुर्यात्

प्र.

५

पूरयेत्तीर्थवाग्निना । पंचरत्नसमायुक्तानपंचपद्मवतंसुतान ॥ गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाश्रद्गोकुलान् ॥ राज
द्वारप्रदेशाच्चमृदभ्राष्टोविनिक्षिपेत् ॥ वटाश्वतोदुंबराप्रपूक्षाणांपद्मवास्त्वचः ॥ सुवर्णंराजतंमुक्तागजा
वर्तप्रवालकं ॥ पंचैतान्यथचैकंवामाणिक्यमुतकंस्वनं ॥ कुंभानांपश्चिमेभागेद्वामदेगंप्रकल्पयेत् ॥ गो
मयालेपितेदेगेरुत्वास्थंरितुमुत्तमं ॥ रूत्वाग्निमुखपथेत्तमुत्तुखादिस्वशाखनः ॥ पूर्णपात्रनिधानानेरु
त्वापूजांसमाचरेत् ॥ नक्षत्रंदेवतारूपंसुवर्णेनप्रयत्नतः ॥ निष्कमान्नेनचार्धेनपादेनाथस्वशक्तिजः ॥ प्रति
माकक्षणायेतः कारयित्वाविचक्षणः ॥ अद्रुमूत्यंसुवर्णम्यस्यापयित्वाप्रपूजयेत् ॥ सुवर्णंसर्वदेवत्यं
सर्वदेवात्मकोनरुः ॥ सर्वदेवभक्तोविप्रसर्वदेवमयोद्धारः ॥ संस्मरेन्निर्ऋतिंश्यामंमममुखंनरबाहुना ॥ र
क्षोधिपंस्वद्रुद्रस्तंदिग्वाभरणभूषितं ॥ प्रतिमापूजनाथोयवस्त्वयुगंप्रकल्पयेत् ॥ पंकजंकारंयद्रुमो

रक्ताभेऽप्रीहितं दुर्लभः ॥ चतुर्विंशदक्षोपेतशुक्ले वां कर्णिकान्वितं ॥ तस्योपरित्यजेत्पान्त्रेऽसुवर्णं चाप्यसृज्यं ॥
शुद्धवस्त्रेण संछाद्य तत्र मूलानि निक्षिपेत् ॥ मूलानि शतमूलानि तद्भावे विष्णुर्वाता महादेवी तुलसी च
शतावरी ॥ दूर्वाचेन्मानिनी गण्डीया छतान्काभे विशेषतः ॥ स्थापयेत्कर्णिकामध्ये वस्त्रगंधाद्यलंकृतं ॥ कुर्वेद्देम
जकोपेतं कुंकुमोष्पधिसंयुतं ॥ कुंभोपरित्यजेत्पुष्पान् मूलानक्षत्रदेवतं ॥ अधिप्रत्यधिदेवी च दक्षिणोत्तरे देश
योः ॥ अधिदेवं यजेदादौऽप्येष्टानक्षत्रदेवतं ॥ ईदृशप्रत्यधिमापश्वात्पूर्वाषाढाक्षेत्रे देवतं ॥ रुक्मगणपद्भूषा
द्याभनूराश्वात्तमर्चयेत् ॥ ऐंदादीनां न पर्वतं पूजयेत्स्वस्वनामभिः ॥ स्वस्वलिङ्गोत्तमंत्रोक्तेः प्रधानादीनां
पूजयेत् ॥ रक्तचंदनगंधाद्यैः पुष्पैः शुद्धमासितादिभिः ॥ मेषशृङ्गादिधूपैश्च घृतद्रोपैस्तथैव च ॥ सुरा
पोलिः कर्मासाद्यैर्नैवेद्यैर्गोदनादिभिः ॥ मन्त्रमोमसुरादीनि त्रिज्जाद्वर्णानां विवर्जयेत् ॥ म. रा. ग्छाने प्रदा

तस्यं क्षीरं सैन्धवमिश्रितं । पायसं लवणोपेतं मांसं रूक्षाने प्रकल्पयेत् ॥ ३ ॥ कृत्वा गन्धाद्यन्तर्भावे तु यथा लाभं समर्पये-
 त् ॥ पुष्पाञ्चतुसमभ्यर्च्य द्रोमं कुर्याद्यथाहितं । निर्वापप्रोक्षणादीनि च रीकुर्याद्यथाविधिः ॥ दूविर्गृहीत्वा विधि-
 बन्नेर्जले वा हुनेयेत् । मोषुणः परापरे मयि ते देवातिवा पुनः । मोषुणः परापरा निर्जतिर्दुर्दृष्टावधीतपदी-
 हृतश्मया सद ॥ सूक ॥ यजेद्देवीतिर्जतिरावबन्धरामग्रीवास्वविवर्त्यय । इदं तं तदुष्याम्यायुषो न मध्यादंथा-
 जीवः पितुमस्मिन् प्रयुक्तः । स्वादेति यजुः । पायसं घृतसंमिश्रं हुनेदष्टोत्तरं शतं ॥ स्वमिदाद्यचरूपश्चाशक्तिः
 संख्यया हुनेत् ॥ अधिदेवतयोश्चापितु दुयात्स्वस्वमंत्रतः । चतुर्थ्यैर्नमो नैश्च स्वादाकारैश्च मंत्रकैः । नक्षत्र-
 देवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् ॥ रुणुष्येति पंचदशग्नितर्जु दुयान् रुमरंतनः । गायत्र्या ज्ञातवेदसं ग्रंथक-
 मिति क्रमात् ॥ सीरायुं जंतितामग्निवास्तोष्यत्यग्निमैव च ॥ १ ॥ त्रस्यपतिना गणानामग्निं दूतं तथैव च ॥

श्रीसूक्तेन यथाविहांसमिदाज्यचरुतु क्रमान् ॥ अष्टोत्तरशतैर्वाथ अष्टाविंशतिभिः क्रमात् ॥ अष्टाष्टसम्य
यावापि जुहुयाच्छतेतौ बुधः ॥ त्वं नः सोमेन च हविः जुहुयात्तु च यो दश ॥ चतुर्गृहीतमाज्यं च याते रद्रेति मं
त्रतः ॥ मूवेण जुहुयादाज्यं मदाव्याहृतिभिः क्रमात् ॥ भूरग्नये च त्यादि । समानतं त्रपक्षे तु ग्रहेभ्यश्च यथावि
धिः ॥ मृग्य पूजादिकं कुर्यात् प्रथमं कुहोमं च वा त्रतु । हुत्वा स्विष्टकृतं पश्चात् प्रायश्चित्तं जपादिकं ॥ आचार्यो
यजमानो वा बन्धो पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥ द्विषट्गृहीतमाज्यं सफलं च सवस्त्रकं ॥ समुद्रादिति सूक्तेन प्राज्ञापत्य
ज्ज्ञातथा ॥ सप्तमे अग्र पूर्णाद्विपूर्णाहुतिं हुनेत् ॥ समि संन हुने हुत्वा परिषेकादिकं च ॥ पूर्णपा
त्रोद्वासनं च कुर्याद्गृहाविसर्जनं ॥ बलिं च लोकपालेभ्यो ग्रहयज्ञोक्ते मार्गतिः ॥ तस्मिन्काले ग्रहातिथ्यं कर्त
व्यं भूतिमिच्छथ ॥ एतच्छ्रुत्वा स्तंते नैव नक्षत्रेऽस्यासदेव च ॥ लोकपालेभ्यश्च भ्यो दशभ्यो जुहुयात् क्रमात् ॥

प्र०

२

हो मन्त्रो षं समाप्याथ बह्निं चैव प्रपूजयेत् ॥ कुंभाभि संत्रणं कुर्यादक्षिणेनाभिमर्शयेत् ॥ मृत्युप्रशमना
 यो यज्ञ पेत्रय्यं च केशतं ॥ रुद्र मंत्रोक्तमग्निं रुद्र मंत्रां स्पृशं जपेत् ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं व्याघुघ्नैव प्रपूज
 येत् ॥ तांबूलं दक्षिणादीनि देवेभ्योऽपि नैवेदयेत् ॥ प्रसादयेत्ततो देवमभिषेकार्थमादरात् ॥ विसृज्य देवा
 नुत्तिष्ठन्न त्वणस्य तंदुत्यथ ॥ अभिषेकविधिं वक्ष्ये सर्वाचार्यैस्तुदीरितं ॥ भद्रासनोपविष्टस्य यज्ञमानस्य
 जन्ति जः ॥ दारपुत्रसमेतस्य कुर्युः सर्वभिषेचनं ॥ अक्षीभ्यामिति सूक्तेन पाचमानाभिरेव च ॥ आपो हि
 स्त्रितिवभिः समुद्रस्यैव दुत्यथ ॥ आपदुद्गात्मा आपादेव स्यत्वेति मन्त्रकैः ॥ सहस्राक्षतुचेनापि पवः
 मानः सचर्जनः ॥ यज्ञाग्रनश्च संकल्प्यो सोमवज्रादिमन्त्रकैः ॥ यो सोमवज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहन
 ॥ मूलज्ञातश्चोद्गादो षमातां पित्रोर्न्यषोदुतु ॥ यो सोमगतिधरो देवो दूतभुञ्जेत्तपवाहनः ॥ स प्रतिरु

श्वदेवोऽग्निर्मूलदोषं व्यपोहतु ॥ यो सोऽदं उधरो देवो धर्मो मिद्विजवाहनः ॥ मूलज्ञातशिरो दोषं व्यपोहतु
यमस्तव ॥ यो सोऽदं उधरो देवो निर्ऋतीराक्षसाधियः ॥ प्रशमयतु मूलोऽथं दोषं गंडान्नसंभवं ॥ यो सोऽदेवो
वरुणश्च तलेश्वरः ॥ नक्रवाहप्रचेता सोमूः दोषार्तिव्यपोहतु ॥ यो सोऽदेवो जगन्प्राणो मारुतो मगवाहनः ॥
प्रशमयतु मूलोऽथं दोषं वातस्य शान्तिदः ॥ यो सोऽनिधिपतिर्देवः स्वदूमन्तस्ववाहनः ॥ मातापित्रोः शि
शोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु ॥ यो सोऽदेवः पिता कीलुषवाहनः ॥ आश्लेषामूलगंडांतदोषमाश्लेष्यपोहतु ॥
विघ्नेशः क्षेत्रपोदुर्गा लोकपालानवग्रहाः ॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वकुर्वतु शान्तिदाः ॥ तच्छ्रौयारभिते कंच मं
गलानां च मंगलं ॥ वस्त्रां च रितकुंभैस्तपश्चानुसपयेद्दुधैः ॥ ततः शुक्रं च रधः ॥ शुक्रमात्यानुलेपन
ः ॥ आत्यवेक्षणं न च सहो मात्यप्रपूरितं ॥ कांस्यपात्रे दक्षिणां च विष्णुमुत्पृच्छता यवैः ॥ रूपं रूपं प्र

तिरूपो बभूवत दस्यरूपं प्रतिचक्षणाय ॥ इंदो मायाभिः पुररूपं येते युक्ता ह्यस्य दूरं गौयेः तादृश ॥
यादृशमीर्यं मे दौस्थ्यं सर्वांगेषु प्रतिष्ठितं । त सर्वं ग्रामयात्र्याशुश्रियमायुश्च वर्धयेति । यज्ञमानोद-
क्षणाभिस्तोषयेदृत्विगादिकान ॥ धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्या य सबभक्तं । निर्द्धतिप्रतिमावस्त्रं
कुंभान्हेमचदापयेत् ॥ दक्षिणास्तानवासांसि कुंभांतरितवस्त्रकं । ग्रहार्थं वस्त्रप्रतिमा त न द्रोभूश्च दा-
पयेत् ॥ श्रीरुद्रजगपिते देयः ह्रस्मान् दूतप्रयत्नतः । तत्कुंभं वस्त्रप्रतिमास्तस्मै तस्मै प्रयत्नतः । वाक्या-
हृत्सोरपावमानजापिभ्यां ब्रह्मज्ञत्विजा ॥ उक्ताह भेतुं तं मूल्यं दातव्यं तन्न तन्नैवैः । आचार्या यतु यदूनं
तदर्थं ब्रह्मणे भवेत् ॥ सदस्या य ब्रह्मणे धेनुं त्विग्भ्यश्च तदर्थं कुं ॥ आशीश्च तेभ्यो गृणीयात् प्रण-
म्याथ क्षमापयेत् ॥ दद्यादंतं पाग्रमादि ब्राह्मणाभोजयेत् ॥ तदभावे तु पंचाशदृशं कंतदभावेतः

गुंनः शान्ते स्तूपे न ब्राह्मणे गच्छिषः स्तथा ॥ गृहीक्षमापयेदुद्धानिर्ऋतिः प्रीयतामिति ॥ गङ्गांतस्ये
व कर्तव्यं पुण्या येन दूरे वतु ॥ ततस्तु ज्ञात कर्मादिनामादिकरणं तथा ॥ नांदी चारान्त्रिकं चाङ्गीर्विप्रभोजन
मेव च ॥ एवं युक्तो भवेच्छान्तिश्च रक्षीवित्तमाप्नुयुः ॥ ॥ इति विश्वप्रकारे मूलशान्तिः ॥ ॥ न न शान्तिः ॥ अ
थाश्लेषा शान्तिः ॥ अथाश्लेषायां तु ज्ञातानां शान्तिं वक्ष्याम्यतः परं ॥ समाष्टके द्वादशांशे कुर्याद् द्वादशांति
मादरात् ॥ असंभवे तु जन्मक्षेत्रे अन्यस्मिन्वशिर्भेदिने ॥ स्नातोभ्यंगो गच्छिष्यस्त्वस्मिन्वर्षे तु द्वादशोत्तमान् ॥
विभवे चाष्टकुंभास्युः स्त्रियोवातद्व्याभतः ॥ देवता स्थापने चैकं साधिप्रत्यधिदेवतं ॥ रक्षाभिर्मंत्रणे चैकं
मेकं चैवारुणं घटं ॥ मूलक्षोक्तिप्रकारेण कुंभे निक्षिप्य पूजयेत् ॥ गोमया लेपिते देशे धात्वा ये रूपशोभि
तं ॥ पंकजं कारयेत्तत्र चतुर्विंशद्व्याभितं ॥ तं दुक्तेः कारयेद्यद्द्वारं कपीतमितामिति ॥ कर्णिकायां न्यसे

प्र.
१५

द्विहोम्यापयंतेषु कुंभकं । आग्निघ्नकलशेनाथकलशस्थापनं मतं । इमं मण्डपमंत्रेण पूरयेत्तार्थशरिणा । कुं
भं च गंधवस्त्राद्यैः स्तननमंत्रैः प्रपूजयेत् ॥ याः कृत्स्नोत्थिनयाक्षिपेद्रुतौषधादिकान् ॥ कुंभोपरिस्थ
पान्त्रेषु आभूषणप्राप्तिमांयजेत् । निष्कानिष्कार्थपादौर्वाकारयित्वा स्वराक्ततः ॥ तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रे दक्षिणो
त्तरयो र्यजेत् ॥ तं द्वादीशानपयंते मितरक्षार्णपूजयेत् ॥ मूलोक्तेन विधानेन कुंभो नामभिर्मंत्रणं । रुद्र
चौरुद्रकुंभे तु पूर्ववच्छेषमाचरेत् ॥ नमोस्तु सर्पेभ्यः पूजा मंत्रउतीरितः । इदं सर्पेभ्य इत्यष्टवाक्यहोमस्त
पादिकं ॥ सर्पस्त्रिभुजः त्रिशुभ्रभुजः पातवस्त्रकः । कलकागुह्यधरस्त्रीक्षणो दिव्याभरणभूषितः ॥ एवं
ध्यात्वा ततोभ्यर्च्य होमकर्म समाचरेत् ॥ तत्र द्वाचार्यशास्त्रोक्तमार्गेणाथ यथाविधि मुखान्तं कर्मानि
र्वाह्यद्विराराधयन् स्मृतः ॥ इदं सर्पेभ्यो नुदुग्धभासाधिप्रत्यधिदेवतं ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु अष्टोत्तरशतं तु
॥

मूलनक्षत्रवृत्तेष्वहोमकर्मसमाचरेत्। अथवाप्यज्ञपोहोमः पावमानोभिरवच॥ नवग्रहस्थापनादित्तप
होमादयः पृथक्॥ चारुणं कलशं पूज्यं गंधवस्त्रादातादिभिः। पूर्णाहुत्यंतकर्मोणि कृत्वा संपातकंतथा। कुं
भेजलेषु प्रक्षिप्य अभिषेकमथान्वरेत्। दारपुत्रसमेतस्य यज्ञमानस्य पूर्ववत्॥ अभिषिञ्चेत्तथाचार्यः
भूतिगभिः सहितस्ततः। अथभिः कलशैर्यदूकलशैस्त्रिभिरेव वा॥ पंचसंज्ञावल्कादिसहितैर्वस्त्रांतरि
तमेव च॥ अभिमंत्रितकुंभादिगभिषेचनमाचरेत्॥ तथापौराणमंत्रैश्च पल्लवे रभिषेचयेत्॥ आश्ले
षाकृद्भ्रातृजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च॥ भ्रातृजातिकुलेखानां दोषं सर्वं व्यपोहतु॥ यो सोवागीश्वरेणामः
अधिदेवो नृदस्यतिः। मातापित्रोः शिशुतेश्चैव गंडांताद्यं व्यपोहतु। पितरः सर्वभूतानां रक्षंतु पितरः
सदा। सर्पनक्षत्रजातस्य विसृज्य जातिबांधवान्। एवं वृतेभिषेके तु सर्पगतिर्भवेद्भुवं। ततः शुक्रांबर

प्र.

२०

धर्मेयज्ञमानः सुभूषितः॥ आख्यायेदण्डानं च कुर्यात्पूर्वाक्तमार्गतः॥ दक्षिणाभिस्ततो विप्रान् मूलवच्च प्र
तोषयेत्॥ तद्वस्त्रप्रतिमाकुंभवस्त्रादीनि प्रदापयेत्॥ पुण्याद्वाचनं दीकरणं तातनामादिकारयेत्॥ सर्पा
धीदातमस्तुभ्यंगणानां च गणाधिप॥ गृहाणाम्भेमया दत्ते सर्वो रिष्टप्रशान्तये॥ इत्यर्घ्यं दद्यात्॥ मूलन
क्षत्रवत्कुप्यात्सर्पगंडस्य नामतः॥ भुक्तवद्भ्यां विप्रेभ्यः स्वीकुर्यादशिषं गृहं॥ इत्येयोऽस्योऽस्मै शान्तिः॥
अथ ज्येष्ठा शान्तिः॥ सखासीनं मुनिं श्रेष्ठं गणं मुनिगणान्वितं॥ हतं जलिपुटो भूत्वा परिपप्रच्छ शो न कः॥ ज्ये
ष्ठानक्षत्रसंभूतगंडदोषं विनिर्णयं॥ तस्य शान्तिविधानं च वद मे मुनि सत्तम॥ शो न कस्य वचः श्रुत्वा प्रन्युवा
च महामुनिः॥ शृणु शो न क यत्नेन गंडदोषं विनिर्णयं॥ तस्य शान्तिविधानं च यथा वक्तव्यमप्यदं॥ घटिकं क
च मे भ्रांते ज्येष्ठा दो घटिका दूयं॥ तयोः सौ धरितं ते यं शिशु गंडं समारितं॥ प्रथमे चादूर्ना येन ज्येष्ठे च दर्श च

तृतीयकोपादत्रये जातनरो ज्येष्ठोप्यत्र प्रजायते ॥ ज्येष्ठोऽन्त्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य विनाशनं । जायते नात्र सं
देहोऽश्वादाभ्यन्तरे तथा ॥ ज्येष्ठोऽर्धेऽन्यकाजाता दंतिसृग्निग्रंथवाग्रजं ॥ तच्छांतिं तस्य वक्ष्यामि गंडदोषं प्रशं
सये ॥ शुभदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते ॥ मृतकांते तथा कुर्यात् ज्येष्ठांतिविधानतः ॥ बद्धं कुश
धर्मं देवमेवावतगजान्वितं ॥ कुर्याच्छीपतिं रम्यं देवेन्द्रमुरनायकं ॥ कर्षमात्रे सुवर्णेन कर्षार्धेनाथपादतः ॥
तद्विधानं प्रकुर्वतु वित्तशाल्येन कारयेत् ॥ गालितेन्द्रुत्सं पूर्णकुंभरया परिपूरयेत् ॥ इन्द्रायेंद्रो मरुत्वत इति मंत्रे
ण वा न्यतः ॥ इन्द्रमरुत्व इति प्रतिमंत्रेण वा पुनः ॥ गंधैः पुष्पैर्धूपद्विपैर्नामैश्च यन्निवेदने ॥ पूजयेद्वि
धिना विप्रलोके पातु गुणान्वितं ॥ रत्नैश्च मूढैश्चोपेतं पूजयेत्कारनायकं ॥ तत्र संस्थापयेत्कुंभांश्चतुर्दिक्षु विशेष
तः ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं भद्रं तद्विद्रुसमन्वितं ॥ वारुणं कलशं पश्चात्प्रहाणां मीशुतो यत्नतः ॥ पुण्यो दक्षसमा

युक्तान्वस्त्रयुग्मेनवेष्टितान्॥ कुंभेषुविन्यसेक्षीमानपंचगव्यंसमंत्रकं। पंचांमृतंपंचरत्नंमृत्तिकाश्चाष्टसंग्य
काः॥ पंचरुद्राकषायांश्चपंचपल्लवकांस्तथा॥ सुवर्णकुशापदूर्वाश्चशतोषधिकितिक्षिपेत्॥ पूजयेद्गुरो
मंत्रैः कुंभान्यंचप्रयत्नतः॥ त्वंनोअग्नेजपेदादोसत्वंनोपिद्वितीयकं॥ समुद्रज्यैष्ठादिति नैच इमंमैमंगतूर्य
कं॥ पूजयेद्दृष्ट्वयुग्माद्येश्वतुरःकलशानपि। जपंकुर्युःप्रयत्नेनमंत्रैरेभिर्दूर्जोत्तमाः॥ आनोभद्राजपेदा
दोभद्राअग्नेद्वितीयकं॥ तृतीयंपुरुषसूक्तंचकद्रुद्रायचतुर्थकं। आचार्यमृतमंत्रेणजपंकुर्याद्विशेषतः
इंद्रसूक्तंरुद्रजाप्यंविष्णुमृत्युंजयंततः॥ इत्थंसंपूज्यदेवंद्रवारणेकुंभमंस्त्रितं॥ नवग्रहांश्चसंपूज्यपिवे
द्रव्ययुतात्पुनः॥ वारुणकलशांपूज्यइमंमेवरुणेति। आग्निघ्नकलशेत्यादिकुंभांसंस्थापयेत्सदा॥ लोका
त्मानगणेशादीन्यंचेद्रादिदिशोपतीत॥ दशापिपूजयेत्सम्यक्कृत्वाप्यंतत्रसमंततः॥ अष्टवाक्यजपंचैव

गुणितं दुर्लभं के ॥ अधिप्रत्यधिदेवोचमैवामूलक्षसंज्ञको । पूर्वाषाढादिदेवांतांदिक्षुचैवंमपूजयेत् । मुमं
कृत्यविधानेनहोमंकर्मततश्चरेत् ॥ समिद्धिर्ब्रह्मरुक्षस्यज्ञातमष्टोत्तरं तथा ॥ स्वशास्त्रोक्तविधानेनकुर्याद्वैश्वं
लादिकं । बन्धिप्रतिष्ठापनादिरुत्वाचाग्निमुखांतकं । सर्पिषाचरणाच्चैवमूलमंत्रेणवाग्यतः ॥ हुनेज्ञाप्यंचते
नेचयतउंद्रभयेतिच । तिलाभ्याहूतिभिर्हुत्वाग्नौतमष्टोत्तरं प्रथक् ॥ ततः स्विष्टरुतंदुत्तासमित्संनहुनेहुनेत् ॥
जयादिपूर्णहोमांतैरुत्ताब्रह्मविसर्जनं ॥ जाद्युघपूजनंकुर्यादेवतोद्गुप्तनादिकं ॥ भार्यादिशुसमापेतंय
जमानंविशेषतः ॥ अभिषेकंप्रकुर्वीतसूक्तैर्वारुणसंज्ञकैः ॥ समुद्रजेषादिमंत्रैरिमंमेवरुणस्तथा ॥ द्यौःशान्ते
त्यादिभिर्मंत्रैः सुरास्वांतछेयोरिति ॥ शतछिद्रघटेनाथकलशेभिर्घिंचयेत् ॥ अभिषेकनिरुत्तोतुयजमान
समाहितः ॥ शुक्रावराणिभ्रूवाथकुर्यादाज्यविलोकनं ॥ रूपंरूपेतिपालुदमीः ॥ चित्रंतच्चक्षुरेवच ॥ देवता

प्र.

२.

पुरतस्त्रित्वाधूपदीपनिवेदनं ॥ दद्याद्याचमनं सम्यक् कृत्वा च तथैव च ॥ नमस्ते सुरनाथाय नमस्तुभ्यं काञ्ची
 पते ॥ गृहाणां धर्ममया दत्तं गंदुदोषप्रशंतये ॥ कार्यं यत्पूजकादीनां कारितं यत्फलं शुभं ॥ तद्वत्वा तु तत्फलं स
 र्वदेवंद्राय समर्पयेत् ॥ आचार्याय च गंदुघातमुशीलां च पयस्विनीं ॥ रक्तवर्णा वस्त्रयुतां सर्वां लंकारभूषि
 ताम् ॥ वस्त्रा युग्मां पिधानां च यथाविभवसारतः ॥ यश्च गंधर्वसिद्धिंश्च पूजितोऽसि शचीपते ॥ दानेनानेन देवैः
 शृंगं देदोषविनाशाय ॥ तं दुर्लभं पूर्णकलशप्रतिमा वस्त्रकादि च ॥ वारुणात्केशकशाभ्यां च स्नानवांसां सि
 च यद्दात ॥ आचार्याय च तद्गुहादक्षिणादिकोषतः ॥ चंद्रार्तिगभ्यां दक्षिणाश्च सर्वेभ्यः प्रतिपादयेत्
 अष्टोत्तरशतं संख्यं कुर्यात्तत्रैव ब्राह्मणभोजनं ॥ तेभ्योऽपि दक्षिणां दत्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ उमां ह
 त्वाऽप्येष्टशान्तिं यथाविष्णुक्तामार्गतः ॥ गंदुदोषं विनिर्जित्य आयुष्मान् ज्ञायते नरः ॥ इत्युक्तं कृत्यगार्ग्येण

शो न कायविशेषतः । ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतगंडदोषप्रशान्तये ॥ अज्ञानादुत्थवात्तानाद्वैकल्यादुत्थनस्य च ।
यन्मृगमतिरिक्तं वातसर्वं क्षंतुमर्हसि ॥ ॥ अज्ञानं नष्टी पुरुषोत्तमो यं श्रीविश्वनाथं श्रुति कर्म मान्यः । विश्व
प्रकाशे अभिधूतौ तत्तुनावभूष्ठांतिक कर्म मेदं ॥ ॥ इति श्रीविश्वप्रकाशे ज्येष्ठानक्षत्रशान्तिः ॥ अथ
नक्षत्रगंडांतादिशान्तिः । अश्विनीमघा मूलादो ननिवेदनवनाटिकाः । रेवती सर्पशक्रांते मास रुद्ररसा
स्तथा ॥ अश्विनीमघमूलादो नाटिकाद्वितयंतथा ॥ अश्विनीमघमूलानां पूर्वार्धे वाध्यते पिता ॥
पूषादिशक्तापश्चार्धं जननी वाध्यते शिशोः । पितृघ्नश्च दिवा जातौ रात्रि जातस्तु मातृहा ॥ आत्म
घ्नः संध्ययो जातौ नास्ति गंडो निरामयः । सर्वेषां दूंदूजातानां परित्यागो विधीयते ॥ वर्जये
दर्शनं रात्रंतच्च पाण्मासिकं भवेत् ॥ तथा ॥ वीष्माश्विन्याः सार्वपित्रर्ह्यौ श्वयच्च ज्ये

षामूल्योरंतरालात्तद्वंशं तस्याश्चतुर्नाडिकं द्विधा भ्राजन्मोद्गाहकाले घनिष्ठां अभुक्तामिति तत्तत्तेयं । अभुक्तमृतसंभवं परित्यजेच्च बालकं ॥ समाष्टकं पिताथवानतन्मुखं विलोकयेत् ॥ तदा घृणादंके पिता विपद्यते जनन्यथा । धनक्षयः तृतीयके चतुर्थकः शुभावहः । प्रतीपमं त्यपादं पः फलंत देवसापे भे । तदुत्पदोपशान्तये विधेयमत्र शान्तिकं ॥ तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि सोमसं त्रेण भक्तिमान् ॥ कां स्य पान्नं प्रकुर्वीत पलेः पोटुशभिर्नव ॥ अष्टाभिश्चतुर्भिर्वा दूभ्यां वारभणं तथा ॥ तन्मध्ये पायसं ग्वेन नवमोलेन पूरिते ॥ राजतं चंद्रमर्चतमितपुष्पसदस्त्रकेः ॥ देवज्ञः शौमवाग्नाश्च भुक्नुमात्यां वरार्चितः ॥ सोमोद्गमिति संचित्य पूजा कुर्यादितो द्रितः ॥ जपेत्सोदस्त्रकं मंत्रं यदूधा

नः समाहितः॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण पूजां कुर्यात्समाहितः॥ दद्याद्देवदक्षिणामिष्टांगं ददोषं प्रशान्तये॥ पुनः॥ शु-
क्लवागीश्वरश्चैव मृतोपात्रममन्त्रितं॥ गंददोषो प्रशान्त्यर्थं दद्याद्देवदेरुचिः॥ इति॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि
तन्मकाले विशेषतः॥ गंदानां नीचानामासि मदादोषकारिण चादिनत्रयं व्यतिपाते व्याघाते विष्टे वैधुते॥
शुक्ले गंदेति गंदे च परिघेयमघंटके॥ कालदंडे मृत्युयोगे सुदारुणे॥ तस्मिन्नाज्ञे दिने प्राप्ते प्रसूतिर्यादि ज्ञाय-
ते॥ अतिदोषकरा प्रोक्ता तत्र पाययुते सति॥ विचार्य तत्र देवज्ञं शांति कुर्यात् अथ विधिः॥ यज्ञं देवतानां च
ग्रहाणां चैव पूजितं॥ दीपं शिवात्मये भक्त्या घृतं न परिदीपयेत्॥ अभिषेकं रांकराय अश्वत्थस्य प्रदक्षिणं।
उत्तं युर्ध्वं दिकुरं जाप्यं सर्वां रिष्टविनाशनं॥ गुरुदेवत विप्राणां पूजनं गोत्रवर्धनं॥ पृथ्व्युक्ता हि शांत्यर्थं
सभीष्टा फल्गुसिंहये॥ सर्वा रिष्ट दूरा र्था यग्रह यज्ञं समाचरेत्॥ शिवाय विधि वदुः स्यादोष दानं करोति यः॥

अग्वंङं गोघृतेनैवसवेमृत्युं जयेन्नरः॥ विष्णुमूर्तिमहापुण्यमश्वत्थं श्रीकंठं सदा॥ प्रदक्षिणं नरो भक्त्या कृत्वा मृ-
 त्युं जयेन्नरः॥ सर्वसंपत्समृद्धयर्थं नित्यं कल्याणं कृत्वा यो अभीष्टफलमिच्छेत्॥ अथ भिक्षु-
 कं विवेशांति कृत्वा भक्त्या नरोत्तमः॥ अवात्क मृत्युं निजित्य दीर्घायुं जयेन्नरः॥ गाणपत्यं पुरुषसूक्तं गौरं-
 मृत्युं जयेन्नरः॥ शान्तिज्ञाप्यं रूद्रज्ञाप्यं कृत्वा मृत्युं जयेन्नरः॥ मूले वा सपंगं देवा कुर्यादेतानि यत्नतः॥ आयु-
 र्यधिकारार्थाय गंदोषप्रशान्तये॥ ॥ इति रुद्रगर्गात्त गंदोषप्रशान्तिः॥ अथ वैधृतिव्यतीपातादिशान्तिः॥ वै-
 धृतौ च व्यतीपाते महादोषो भिजायते॥ कुमारज्ञानकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः॥ संक्रमश्चरत्वे तत्र
 जातो दारिद्र्यकारकः॥ दारिद्र्याणां महद्दुःखं व्याधिपीडामहदयं॥ अश्विनं मृत्युमाप्नोति नात्र कार्या त-
 त्र दोषो न वः श्वनः॥ गोमुखं प्रसवं कुर्याच्छान्तिं कुर्यात्प्रयत्नतः॥ जपाभिषेकदानैश्च होमादपि विशेषतः॥

न वग्रहसंख्यं कुर्यात्तस्य दोषोपशान्तये ॥ प्रथमं गोमुखं खल्लम्भः ततः शान्तिं समाचरेत् ॥ ग्रहस्य पूर्वदिग्
भागो गोमयेनानुलिप्य च । रंगवत्याद्युत्कृष्ट्य व्रीहिरात्रिं प्रकल्पयेत् । पंचदोषमिति धान्यं तदर्थं तंडुलेन
च । तदर्थं तु तिलैः कुर्याद्द्वयोऽन्योपरिकल्पयेत् ॥ द्रव्यत्रितयराशे तु अष्टपत्रं लिखेद्बुधः । पुण्यादं वाचं यि
त्वा तु आचार्यं शृणुयात्पुरा ॥ आचारवंतं धर्मतं कुलीनं च कुटुंबिनं ॥ मंत्रतं त्रार्थतं त्वत्तं शान्तिकर्मणिको
विदं ॥ पंचांगभूषणं दद्यात्पट्टवस्त्रांगुलीयकं ॥ गङ्गाप्रतिष्ठितं कुंभमत्रणं सुमनादहं ॥ तीर्थदिक्केन
संगृह्य समदोषं धिपल्लवं ॥ मृगव्यगंधमनं च वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ तस्योपरि न्यसेया त्रिसूत्रवस्त्रे
ण संयुतं ॥ प्रतिमां स्थापयेद्ग्रीमान्साध्विप्रत्यधिदेवतां ॥ चंद्रादित्यां ह्युतापार्धे मध्ये वैद्युतमर्चये
त् ॥ एवमेव व्यतीया तशान्तीं संक्रमणस्य वा ॥ भानो नु तोरुद्रमग्निं प्रदक्षिणतो यजेत् ॥ निष्कमाग्नेः

प्र.

५

णवार्धेन पादेनापि स्वशक्तिः ॥ प्रतिमाः कारयेद्दीप्तांस्तत्र लक्षणलक्षिताः ॥ प्रतिमापूजनार्थाय वस्त्रयु-
 ग्मानि वेदयेत् ॥ अधिदेवो भवेत्सूर्यः चंद्रप्रत्यधिदेवता ॥ तत्र द्वाहृतिपूर्वेण तत्र मंत्रेण पूजयेत् ॥ न च
 वक्त्रेण प्रधानप्रतिमां यजेत् ॥ रुद्रत्यमिति मंत्रेण सूर्यपूजां समाचरेत् ॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण सो-
 मपूजां समाचरेत् ॥ उपचारैः षोडशाभिर्यद्वापंचोपचारकैः ॥ अर्चितं गंधपुष्पाद्यैः फलेनैवेद्यमर्पये-
 त् ॥ मृत्युं जयेन मंत्रेण प्रधानप्रतिमां स्पर्शत ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा कुतमष्टोत्तरं यजेत् ॥ सर्वसौख्यं प्रज-
 प्याथ सोमार्थं सोममंत्रतः ॥ आनो भद्रोति सूक्तं च भद्रा अग्नेश्च सूक्तं ॥ जपेत्तु पौरुषं सूक्तं ज्ञेयं च कम-
 नं परं ॥ कुंभं स्पृष्ट्वा चतुर्दिक्षु जपं कुर्यात् ॥ कुंभस्य पश्चिमे देशे सुंदिले ग्निं प्रकल्पयेत् ॥ स्वर्ग-
 श्चोक्तविधानेन कृत्वा ग्निमुखमंत्रतु ॥ न च वक्त्रेण समिदाज्यं च रूद्रं दूनेत् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा

स्व

अष्टोत्तरशतं तु वा । अष्टाविंशति वा कुर्यात्स्विंशत्यनुसागतः । मृत्युं जयेन मंत्रेण तिलहोमं समाचरेत् । अ
धिप्रत्यधिदेवेभ्यो ग्रहादिभ्यश्च होमयेत् । ततः स्विष्टकृतं हुत्वा प्रायश्चित्तादिकं तथा । होमशेषं समाप्याथ
अभिषेकं कारयेत् ॥ मुख्यवारुणकुंभाभ्यामाहोचग्रहमंत्रकैः । समुद्रज्येष्ठसूक्तेन आपादिष्वहिरण्यकैः
। अक्षीभ्यामिति सूक्तेन पावमानीभिरेव च । त्रैयंबकं न चोदृत्य माष्यायस्वेति मंत्रतः । सुरारत्नामिति पौर
णेस्तुल्ययोगभिषेचयेत् ॥ अभिषेकापूता दूस्त्राण्याच्चाग्राय प्रहापयेत् ॥ श्वेतवस्त्रधराभूत्वा भूषणा
द्यैरलंकृताः । यज्ञमानस्थियामुक्त आभ्यविद्वेषणमाचरेत् ॥ आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्दूस्त्रहोमं गुह्यीयकैः ।
गोदानं वस्त्रदानं च स्वर्णदानं विदुषतः । तद्दोषशमनायागं प्रछादनपटं तथा ॥ हुत्वा ज्ञापकविप्रेभ्यो द
क्षणाभूरिदक्षिणा ॥ दिनेभ्यो गृहे संख्याकानामिष्टान्नेर्भाजयेद्भुजान् ॥ बंधुभिः सह भुंजीत यथावि

भवसारतः॥ एवं यः कुरुते शान्तिदुःखं नैव च विंदति॥ सर्वत्र सुखमाप्नोति वृद्धग गतिशान्तिकान्॥ ॥ इति
 वैश्वदेव्यतीपातसंक्रान्तिजननशान्तिः॥ ॥ अथ ग्रहणक्षत्रशान्तिः॥ ग्रहणे चंद्रमोर्यमोः प्रमूर्तिर्यदि जा
 यते॥ व्याधिपीडा तथा स्त्रीणां मादो च कृतुदर्शने॥ इत्थं संजायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः॥ व्याधिपीडा
 च दारिद्र्यं गोगश्वकलहो भवेत्॥ शान्तिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितकाम्यया॥ यस्मिन् नृशे विशेषेण ग्रहणं
 जायते यदि॥ एतद्दृष्ट्वा धिपं रूपं सुवर्णेन प्रकल्पयेत्॥ यथाशक्त्यनुसारेण विनशाद्यं न कारयेत्॥ सूर्य
 ग्रहे सूर्यरूपं सुवर्णेन स्वशक्तितः॥ चंद्रं चंद्रग्रहे धीमान् रजतेन विज्ञेयतः॥ गदुग्रूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विच
 क्षणः॥ शुक्रौ देशेन वै वस्त्रे प्रस्थत्रये च तं दुले॥ त्रयाण्येवैव रूपाणां रथापनं तेषु कारयेत्॥ रक्ताक्षौ र
 क्तगंध रक्तपुष्पो च रे र्यजेत्॥ सूर्यग्रहे प्रदानं सूर्यप्रीतिकराय च॥ चंद्रग्रहे यजेत श्वेनैः चंद्रप्रीत्य

चरापयेत् । राहवे चैव हातव्यं हूस्मपुण्यावराणि च ॥ दद्यान्महात्रनाथाय श्वेतगंधानुलेपनं । आसत्येने
ति वै सूर्यमाण्याय स्वाति सोमकं ॥ कयान इति राहुं वै पूज्य होमं च कारयेत् ॥ सूर्यचार्यसमिद्रितु चंद्रपाल
शके हुनैत् ॥ दूर्वाभिराहवे प्रोक्ता भेषा पंचपलाशकैः ॥ आज्येन चरुणा चैवाति लेश्च नुदुयाततः ॥ प्रथमं
कृत्वा शान्तस्थाप्य चतुरांजलपूर्णकान् ॥ पंचगव्यैः पंचरत्नैः पंचतर्पणं च पल्लवैः ॥ तैलैर्गोपधिकृत्वा श्वपूर
यत्वा थ पूजयेत् ॥ वस्त्राद्यैर्देवतांस्तान् श्वेतवैकं चरुणं यजेत् ॥ ग्रहानां स्थाप्य संपूज्य होमं कृत्वा यथाविधि
। अभिषेकं प्रकुर्वीत स्त्रीवात्सहितस्य च ॥ आपो द्विषादिति सृभिः पावमानीभिरेव च ॥ इमं मेव रूपा
यादि इमं मे गंग इत्यथ ॥ समुद्रज्येष्ठा इति च तच्छंखोरावृणीमहे ॥ सरास्वामभिषेकां तैस्नापयिता
यथाविधि ॥ धृत्वांश्च धोतवस्त्राणि आचार्यं पूजयेत्ततः ॥ दक्षिणाभिश्च संयुक्तं दद्यात्पतिवृत्तिवयं ।

अथ भ्योदक्षिणां दद्यान्न ह्यदिभ्यस्तथाऽपि ॥ गृण्हीयाद्भोजनं तेभ्यः प्रणिपत्यक्षमापयेत् ॥ इत्थं ग्रहण
जातानां सर्वारिष्टनिवारणं ॥ ॥ इति ग्रहणप्रसूतिशान्तिः ॥ अथ यमलज्जाशान्तिः ॥ अथ यस्य बधूनां वा
नयेच्च घमोततः ॥ समतुं ह रथ्यश्चरुं कुर्यात् पूर्णाहुत्यांति कंचरेदिति ॥ अथ जुर्वेदब्राह्मणं ॥ तदाहुर्गोआ
दिताग्निर्यस्य भार्या गोर्वा यमो जनयेत्कान्नप्रायश्चित्तिरिति सोमनयेमरुत्वं तत्र योदशकपालं पुरांदां
निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्यमरुतो यस्य हि क्षये ॥ इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयात् अग्नयेमरुत्वं ते स्वाहेति सा
तत्र प्रायाश्चित्तिरिति ॥ अत एव यजुर्वेदमरुत्वं तं वृषभमि - - होमादिकं कुर्यात् ॥ ॥ इति यमलज्जाशान्तिः
अथ पुत्रकामेष्टिः ॥ तत्रानादिताग्निरपिकाम्येष्टिः कुर्यात् ॥ तथाचाह ॥ अनादिताग्निरैवेमा कुर्यात्का
म्यांश्चरुं स्तथेति ॥ परिषेचनपर्यंतमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ अग्नये पुत्रिणं त्वेति पुत्रकामस्तु निर्वपेत् ॥

भग्नये पुत्रिणे स्वादेत्येतेन जुहुयाच्चतुरिति । अत्र शौनकः । यस्य ज्ञाता प्रमीयेत्युत्रानेव भवन्ति वा ॥ अतु काले
नेष षट्पती समलंकृतौ ॥ हृत्वाभ्युदयिकं आर्धं स्वस्तिवाचनपूर्वकं ॥ पूर्णपात्राभिधानां तमुपलेपादि पूर्ववत् ।
श्वेतायाः श्वेतवत्साया गोक्षीरेण चरूपचेत् । आहुय स्योत्पवने हृत्वा मुखोदृत्यंति केचन ॥ जुहुयात्पात्रसंवे
व अग्निः पंच दशादूतिः । प्रजांत सूक्त पंच अग्निर्जीवत्पुत्रस्य पंचभिः । नेत्रमेपेति तिसृभिः । सामाधेनुमन्त्रे कया
इदं च सप्तमं वाचं वनतः स्विष्टकृदादिकं ॥ अपरं यत्वेति मंत्राभ्यां द्वौ मशेषं च षट्पती ॥ प्राशयेत्तत आचम्य षट्
पतीनां भिमा लभेत ॥ विशंग भृष्टिमिष्टवा तावुभा चाभिमंय च ॥ प्रायश्चित्तादिसकलं द्वौ मशेषं समाप
येत् ॥ सवसां दक्षिणार्थं यगां दद्यात्सुपयस्विनी ॥ पुत्रार्थमाचरेद्वानं विप्रेभ्यो देमवत्स्वयं ॥ रात्र्यास्तुपश्चि
मेया मे नृया ग्रांतर्धं शंस्तरे मनसा चतुर्दशैतारमनु दुत्यो मितिब्रुवन् ॥ उपगम्य ततः । पत्नी व्यधेया च

यथाविधि॥ एवमुत्पादिताः पुत्राननुप्यंते कदाचनेति। प्रजावज्जीवसूक्तस्य मंत्राः॥ विष्णुर्गोमं कर्मयितित्या
दि॥ आते गर्भो योनिर्मैत्रित्यादिगोषाः॥ प्रसिद्धाः चतुर्दशमंत्रस्तु॥ पृथिवीहोता। द्यौरध्वर्युः॥ रुद्रो गीत। रु
द्रस्पतिरपवक्ता। वाचस्पतेवाचोवीर्येणसिन्धुतमेनायदृश्यते॥ यज्ञमानायवीर्य। आसुवस्करस्ते। वाचस्प
तिः सोमं पिबति। जज्ञनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वादा। वाचस्पतये। जप रूपातपदा। यज्ञो देवानां सूक्तवैभयुतं वि
ष्णुमंदिरे॥ मृतपुत्रो न पत्यो वा स पुत्रं सर्वथा लभेदिति। अथ ओषधं। श्रीधरये। व्यासा। ओं कौलमूलक
त्वं तु चूर्ण इत्युच्यते गुदेन युक्तं। काकांडमितमश्रीयात् पुत्रिणी सा भविष्यतीति। मुद्गलश्च। वराग्रं निंबवीजं
च स्तन्येन पयसा पिबेत्॥ पुत्रं प्रमृतये नारी देवदोषं विमुंचतीति॥ ॥ इति पुत्रकामेष्टिविधिः॥ अथ पुत्र
प्रतिग्रहविधिः॥ अपुत्रा अपश्युश्चैव लोके भवतितानेदितः॥ नापुत्रकस्य लोको स्तितस्तस्यैष शोचो वि

दुरिति। अथ वणाच्चेति। अपुत्रो मृतपुत्रो वा पुत्रार्थं सिमुपोष्य च॥ वाससीकुंडले दत्ता उष्णीषं चांगुलीयकं। आदा
य धर्मसंयुक्तं वैष्णवं वेदपारंगं॥ एणुयाद्रुंधवस्त्राद्यैः कृतुसंकल्पपूर्वकं॥ शुभे न्हिसमुद्रते च चंद्रताराबले मति
ज्ञातीनाद्वयबंधूंश्च ब्राह्मणांश्च विनोषतः॥ भोजनार्थं निमंश्याथ सर्वैर्कुर्वन्नुग्रहं॥ इति संप्राथम्यं दोमं च कुर्याच्छा
खोक्ततः क्रमात्। बह्विः कुशमयं चैव पान्दाशं वेधामेव च॥ चतुरस्रं छंदिकं च दृत्वा नूलेः खनादिकं। प्रतिष्ठाप्याग्निम
ध्वावाचा लं कृत्या प्रतिव्यचो। अन्वाधानादियत्तत्रं पात्रासादनमाचरेत्॥ संसृत्वा प्रोक्षणी पूर्णपात्रं च स्नास
नंतथा॥ अग्न्यस्योत्पवनं चैव मंज्यं मूत्रं चोत्ततः॥ दातुः समक्षं गत्वा तु पुत्रं देहीति याचयेत्॥ दाने समर्थो दत्ता
च येय जनेनेति पंचभिः॥ देवस्य तेति मंत्रेण दत्ताभ्यां परिगृह्य च॥ अगारंगेत्येवं जप्त्वा आघ्राय शिशुमूर्धनि
॥ वस्त्रादिभिरलंकृत्य पुत्रलाया वदं सुतां। नंत्यगीतैश्च वाद्यैश्च स्वस्ति शान्तेश्च संयुतं। गृहं गत्वा चतुष्के तु

प्र.

०.

विश्वे चोपविशे नतः॥ आचम्य चैभ्यमादाय मनसा च प्रजापतिं॥ स्मरं न गौ समाधाय मुखाद्गुह्यंति कंदुने॥ ततो
वदान धर्मेण च रं च तु द्यात्मधीः॥ यस्ताह देत्येवा चैव तुभ्यमग्नय चैकया॥ सोमो ददादित्येताभिः प्रत्य चं
पंचभिस्तथा॥ ततः स्निष्टं कृतं दत्त्वा समि सं न दूने दूनेत्॥ ततो जपादिकं तत्रे दाम शेषं समापयेत्॥ स्वबंधून
ग्रां क्षणां श्रेव भोजयेच्च यथाविधि॥ नां दीत्याभादिकं कृत्वा ज्ञात कर्मादिकारयेत्॥ नामादिकारणं कुर्यादादि
यो वाचयेदथ॥ बंधुभिः सह भुंजीत दीनानां तथा तोषयेत्॥ क्षा क्षणानां सपिंडेषु कर्तव्यः पुत्रसंग्रहः॥ तदभा
वे सपिंडे वा अन्यत्र तु न करयेत्॥ क्षत्रियाणां स्वज्ञातो वा गुरुगोत्रसमेषु च॥ वैश्यानां वैश्यज्ञातेषु शूद्राणां
शूद्रज्ञातेषु॥ सर्वेषां चैवर्णानां ज्ञातिष्वेव चान्यतः॥ दोहित्रं भागिनेयं वा शूद्राणां च पतिर्यदि॥ नेकपु
त्रेण कर्तव्यं पुत्रदानं कदाचन॥ बहुपुत्रेण कर्तव्यं पुत्रदानं प्रयत्नतः॥ दक्षिणां गुरुवदद्याद्यथाशु

क्रिद्विज्ञानमः । नृपांगत्वार्य मेवापि वैश्वोचितशतत्रयं । श्रुतः सर्वस्वमेवापि अश्रुतदेवैद्यथावलमिति ॥ ॥ १
 अजीजनत् । विश्वप्रकाशाभिधपदूतोतत्कृतोपुत्रकामेष्टिस्तस्योष्टिस्तथततप्रतिग्रहः ॥ ॥ इति विश्वप्रका
 शशतेनकगर्गसंबादेपुत्रपरिग्रहः ॥ अथैकोदरप्रसूतानां विवाहादिनिर्णयः । तत्र वसिष्ठः । एकजन्ये तु कन्येद्वेपु
 त्रयोर्नैकजन्ययोः । न पुत्रीद्वयमेकस्मै प्रदद्यात्तु कदाचनेति । एकमातृप्रसूतानां मेकसंबसरे यदि विवाहं नैव
 कुर्यात्तत्कृतत्वे को विनश्यतीति । स्मृत्यंतरेपि विवाहस्त्वेकजातानां मेकस्मिन्नुदये कुले ॥ नाशं करोत्येकवर्षस्यादे
 काविधवातयागति । वसिष्ठादेशं व्ययथा माह । एकोदरीकरतुल्यग्रहणं यदि स्यादेको वरसुयोः । कुलनाशनं
 च । एकान्दकेतुविधवा भवति । कन्या न्यंतरेतुभुभदं पृथुर्गोतुमेधे । एतद्वचनद्वयमाह गर्गः । आतृयुक्स्व
 रयुग्मे च भ्रातृस्वरयुगे तथा ॥ न जातु मेदुर्न कुर्यादेकस्मिन्मेदुपेहने । पुत्रीपरिण्यादूर्ध्वयावद्विन

चतुष्टयं। पुत्र्यंतरस्य कुर्वितनोद्गाहमिति निश्चयं। इति तदेतद्विप्रमातृकविषयं। पूर्वोद्गाहवचनविरोधान्।
एकादशसूतानां पुत्राणामध्ये एकस्मिन् वर्षे एकतरुपुत्रविवादानंतरं मन्थस्य मंडनं न कार्यं। एकवर्षपुत्रयोर्वि-
वादेन कर्तव्यः। पुत्रविवादानंतरं तस्मिन् वर्षे दुहितृविवाहश्च न कर्तव्यः। इत्थं च सारावल्यां। न मंडनान् मंडनमूर्ध-
मिष्टं न पुत्रयोर्मंडनमेकवर्षे न पुत्रविवादाध्वं मृत्युत्रयेऽपि विवाहकार्यं दुहितुश्च कुर्यादिति। संवत्सरभेदे सति
विवाहोपनयने कर्तव्ये। तदुक्तं तत्रैवाप्यालुने चैत्रमासे तु पुत्रोद्गाहोपनायने॥ कर्तव्ये च यस्य भेदे तु न तुत्रयवि-
न्दे च नमिति। इत्येकोद्गाहविवाहोपनयननिर्णयः॥ ॥ अथ विवाहे निषिद्धसमयः॥ न मंडनं मीनचैत्रे मंडनं
तु विधीयते। मंडनं मंडनं चैत्रं मेषचैत्रे विधीयते॥ मंडनान् मंडनं वरमिति। यदि गुरुविवाहे जीव संवत्सरांते भ-
वति च अधिमासे सिद्धं संस्थे च जीवे। अनुगतरविरास्तेनाचमनिर्जिते वा ह्यपनयनमनिष्टं यत्पात्रावि

वादा इति । अत्र विशेषः । सिंहास्तिते देवगुरौ विवाहं नेच्छंति यात्रां यमुना तटस्थाः । कर्त्तुं गवं गेष्वथ मागधेषु
दोषं प्रशंसति च नान्यदेशे ॥ गोतमस्तु । कंठीरवस्थिषणो विवाहं कुर्यान्न यात्रां व्रतं बंधदीक्षां । गोदावरीचा
नरतो हि दोषा गोदावरीदक्षिणतो न संति । व्रतबंधं प्रतिष्ठां विवाहं मंदिरं प्रवेशं च । यात्रां च याम्यदेशे कुर्यादा
र्यनासिंहांतु ॥ अस्तमिते भृगुतनये नारी स्मर्येत रूढस्य तो पुरुषः । दंपत्योः सदमरणं प्राणप्रहरणोदिते कृतौ
विशेषः । एको मूढो भवेदन्यः स्वस्त्रिमित्रोऽगोयदि । स्वगन्निमूर्तिगश्चैव मूढदोषो विनश्यतीति । गुरशुक्रयोः
समसप्तके विवाहनिषेधमाह गुरुः । यदा त्वितितौ चक्रे परस्य निरीक्षितौ ॥ समसप्तकस्तदा दोषो मूढत्वाद्
तिरिच्यतेति । अस्य देशविभागोऽपि । समदृष्टिर्गुरोर्नर्मदो नरतो भवेत् ॥ नर्मदायाम्यभागे तु समदृष्टि
नर्मदोषरुत ॥ तयोर्बाह्वोर्ययोर्निषेधः । बालः शुक्रोद्दरैकन्यां क्षीणशुक्रः पतिदरेत् ॥ बालो रूढस्यातः पुं

सांक्षाणस्त्रीणां न शोभन इति । तत्रादिन संख्या । पश्चाद्भ्युदितो बालो दशादं प्राग्दिनत्रयं ॥ पक्षं च द्वास्तु पूर्व
त्रयं पंचादः ॥ पंचमो सितः ॥ जीवः पक्षं सदावर्त्यः प्राक्पश्चाद्भ्युदितः ॥ ॥ स्त्रीणां गुरुत्वं त्रैलोक्यं पुरुषाणां रवेर्वत् ॥
तयोश्चैव त्रैलोक्यं त्रैलोक्यमिति गर्भेण निश्चितं ॥ विवाहे चोपनयने तयोः शान्तिरवश्यकं ॥ तत्र शान्तिः ॥ सोवर्णेन गुरुं कृ-
त्वा पीतवस्त्रेण वेश्येत् । सुवर्णेन रावं कृत्वा द्विभुजं पद्मधारिणं ॥ कुंकुमेनोत्सृज्य मष्टपत्रं पृथक् पृथक् । ईशा-
नभागे कुंभं च धान्योपरि निधाय च ॥ पुण्याद्वा चर्न कृत्वा कृतुसंकल्पनादिकं ॥ ग्रहाणां मार्गं तु कृत्याथ शान्ति-
होमं करोम्यहं ॥ आचार्यवर्णं कृत्वा चान्येषां च यथावत् ॥ कुंभत्रयं च संस्थाप्य वारणेन संदेव च ॥ ग्रहांश्चैवानुसं-
स्थाप्य प्रतिमां कुरुते न्यसेत् ॥ यथा कुरुते पूजयेद्भुवस्त्रपुण्याक्षरतादिभिः ॥ तत्रोपधानि निश्चिप्य सर्वं कुर्याद्भु-
क्तवत् ॥ ओषधान्याद्गुरुः ॥ दमनं मधुपुष्पं च तथा पात्माशं सर्षपान् ॥ मांसीगुडं च पासागां विलंजी

शंकनीवच ॥ सहदेवीहरिकांतासर्वोषधिगुतावरी ॥ सर्वोषधोग्रहयज्ञोक्ताः ॥ ग्रहोक्तमंत्रलेभ्यर्च्यततदूर्णा
क्षतादिभिः ॥ स्वरास्त्रोक्तविधानेनरुत्वाग्निमुखमन्त्रतु ॥ गुरोर्ग्रहसमिधश्चार्कजाश्चार्कहोमके ॥ चंद्रा
दीनां पलाशादिसमिधश्चोक्तलक्षणाः ॥ समिदाज्यचरुनूपश्चात्पायसंसर्पिरन्वितं ॥ यवव्रीहितिक्ताः सा
ग्नाहोतव्यास्तद्रूढमंत्रकैः ॥ कुंभाभिसंघ्रणंरुत्वासमुद्रज्येष्ठमंत्रकैः ॥ दारपुत्रसमेतस्ययज्ञमानस्यक्र
त्वित् ॥ अभिषेकेततः कुर्याधौतवस्त्रोयथाविधि ॥ प्रतिमाकुंभवस्त्रादिआचार्यायिप्रदापयेत् ॥ दक्षि
णां चैवसर्वेषांकुर्याद्रूढाणभोजनं ॥ एवं यः कुरुते शान्तितस्यदोषोविनश्यति ॥ अवश्यं शुभमाप्नोति दी
र्घायुश्च भवेन्नरः ॥ सौभाग्यं स्त्रीसमाप्नोति पुत्रपौत्रानसमाप्नुयान् ॥ चंद्रो विरुद्धे कुर्यान्नुगोष्पचंद्रं सव
स्त्रकं ॥ पूरितं नवनीतेन शोखंदद्याद्यथाविधि ॥ सिततंदुलसंयुक्तंदधिप्रसूचदापयेत् ॥ मरुक्षिणं ॥

प्र- इतिविरहग्रहेविशेषशान्तिः॥ ॥ अथाववाहरेदंपत्योः कूटभेदाः॥ वसिष्ठः॥ माहेंद्रंगणकूटंचरिनकूटंचयो
नित्तं॥ स्त्रीदीर्घरज्जुकूटंचवश्यंवर्णाग्न्यकूटकं॥ रात्रीगोत्रयथियारख्येचवेधनाड्याश्चकूटके॥ भूतंतिंगा
३२- रग्न्यकूटेचज्ञाताग्न्यपक्षिकूटकं॥ योगिनीगोत्रकूटेचकूटान्यष्टादशैवच॥ दंपत्योर्गृह्यिकांराणियत्नाञ्चि
त्यानिशास्त्रतः॥ माहेंद्रकूटेयथा॥ स्त्रीभानपुंसचतुः॥ तस्य ७दिक १०विश्वे १३कोनविरातो॥ ११॥ भूपत्या
१६रुति२२तत्वे ५पुमाहेंद्रमतिक्रम्यते॥ माहेंद्रसतिमांगत्यंदंपत्योरेभिरुत्थये॥ अस्याभावेपिकृत्याण
रज्जोचग्रहमेवके॥ १॥ अथगणकूटं॥ दस्रचंद्रादितित्तांत्यमित्रशोणाकंवायवः॥ नचचैतेदेवगणमा
नुषंचोत्तरात्रयं॥ पूर्वात्रयंयाम्यत्रोत्तरादिणीनवकंगणं॥ पितृमृत्पाग्निवस्विंद्रुहैदेवचरुणानिच॥ चित्रा
श्लेषचनवकंगणसंपारिकीर्त्यते॥ स्वगणेचोत्तमाप्रीतिर्मध्यमादेवमानुषे॥ वैरंदिवित्तदेत्येषुमर

पुं मानुषासुरे ॥ देवासुरगणे पुंसि यदि स्त्री मानुषासुरे ॥ देवासुरगणे पुंसि यदि स्त्री मानुषे गणे ॥ क्रमादुक्त
ममभ्यारब्धो विपरीतो न शोभनो ॥ राक्षसी यदि वानारी नरो भवति मानुषः ॥ दोषस्तत्र न संदेहो विपरीतः
शुभावहः ॥ पुत्रमित्रकुलत्रादि योगत्वांशेषु शोभनं ॥ मध्येन तु मृगस्तत्र च त्रयं न्या देवराक्षसाः ॥ अत्रिः ॥
राक्षसी शयोः सुहृद्भवे मित्रत्वे वांशनाशयोः ॥ विनाभावेऽपि दुपत्योः पुत्रपौत्रप्रवर्धकः ॥ ग्रहमेत्रीरज्जुश्च
व यदि नाडी पृथक्त्वाः ॥ विवाहः शुभहः कन्या राक्षसी वानरानरगर्गः ॥ ग्रहमेत्री च गतिश्च विद्यते न
तयो यदि ॥ न गणाभावस्तत्र नितद्वयं हि विरोधकं ॥ २ ॥ अथ दिनकृत् ॥ पुं भमारभ्यगणने न वषट्कारेण
तः क्रमात् ॥ अन्तः ॥ वि३ पंच ५ सप्त ७ रवौ भंग्या दूनाशनं ॥ स्त्री भमारभ्यगणने पुं भजन्मादि के गृहं
॥ स्त्री विनाशो भवेत्तस्मादि न कृत् विपर्ययः ॥ दिनकृत् अपवादः ॥ स्त्री दार्पण मद्भावेऽपि न यदि न विद्यते ॥

नथापि दिनमस्त्येव चंद्रतारावत्तगन्तव्ये ॥ ग र्गः ॥ स्त्रीदीर्घगणयोः सत्वे चंद्रतारावत्ते मतिः । असत्त्वं दिनकूटस्य
न दोषं जनये ध्रुवं ॥ दिनकूटराशिकूटापवादमाह श्रीपतिः ॥ भवनपतिमुदत्तं स्यात्तदेकाधिपत्यं यदि भवन
वशित्वं चेषषट्काष्टकेषु ॥ शुभरूढिद्विबाहो न्योन्यतराविश्रुप्तौ यदि खंतुकाणि च केम्यान्नाडी समाप्तः
॥ ३ ॥ अथ योनिकूटं ॥ अश्वेभ मेष सर्पादि श्वोरंतु मेघौतु मूषिकाः ॥ आसुगोर्मिदिपी व्याघ्री सैरिभो व्याघ्र
ण कः ॥ मृग मंडलिकोपरिप्यनकुल दूयवानरी ॥ सिंहश्चो मृग राहू गोश्व दंती भानां दिगोनयः ॥ श्वेणं च भूरगं
मेषवानरं सिंहं दंतिनोः ॥ गोव्याघ्र मारुमाज्जार मदिषाश्च शत्रवः ॥ एक योनिषु संपत्ये दंपत्योः समगः स
दा ॥ भिन्न योनिस्तु मध्यास्यादरिभावन चैतयोः ॥ योनेरभावेनोद्ग्राहः सतु कार्या वियोगदः ॥ राशिर्वश्यं वय
द्यस्ति कारयेन्न तु दोषभाक् ॥ ४ ॥ अथ स्त्रीदीर्घकूटं ॥ स्त्रीधिस्य दन्ति दूरस्थं पुंभं स्त्रीदीर्घमुच्यते ॥ नः

व कलितयेते यं नीचं मध्यममुत्तमं ॥ दीर्घभावे विवाहश्चे-स्त्रीविनाशकरः स्मृतः ॥ ग्रहमेवैगणेशशो सति चे-
त्तन दोषभाक् ॥ स्त्रीभान्नयो दशं पुंसः पुंसो वास्यानथापि तत् ॥ मतांतरे । स्त्रीभान्नविभागे प्रथमे पुत्रपौत्रं
चनाशनं ॥ तृतीये बंधनं प्रोक्तं स्त्रीदीर्घमिति नोच्यते ॥ ५ ॥ अथ रज्जुकूटं ॥ विधुर्विबन्धं यं हत्वा तिर्यग् रेखा चतु-
ष्टयं । अश्विन्यादा नदिस्म्या निवामपार्थाश्विन्यसंत ॥ गोमूत्रवद्विबं रेखायु-
तिमैतलिधतु क्रमात् ॥ फलं नक्षत्रयोश्चिन्त्यं कन्यका वरयोरिदं । गत्तोदरकूटीयादरेखा
मुषदिसंस्पृशेत् ॥ एकरेखा भवेत् शोभिन्न रेखा पुंशोभनं । वैधव्यं गन्धरेखा यां
कोदरेखा न पत्यता । दरिद्रता भवेत् कट्यां या देवा जीवता ध्वना । गलसिताश्विधिः
स्म्येषा भिन्न रेखा छित्तेषु च ॥ दंष्ट्रयो रागुरारोग्यं सुखं संपन्नमक्षये । रज्जुकूटं मदा

प्र.

४

चिंत्यंतदभावेवियोगज्ञं। स्त्रीदीर्घनाडीतुलीशगणायदिनसंतिदि। राश्यादिकंतथाप्यस्तिरज्जोचग्रदमेवके।
 अथवश्यं। मेषस्यवश्यंतिहातीकर्किर्जुकोरुषस्यतु। यमस्यश्योवेकन्यात्कर्किणश्चापरुश्चिको॥१॥ नुत्ता
 सिंदस्यवस्यास्यान्कन्ययायममस्यभौ॥ मृगकन्येतुज्जुकस्येककीस्यादृश्चिकस्यतु॥ मीनश्चापस्यवश्यस्यात्क
 तोमीनस्यवस्यरुत्॥ कुंभस्यकन्याचशतामीनोमेषस्यवस्यरुत्॥ ३॥ एवंवश्यसमायोगोदंपत्न्याः प्रीतिरुत्तमा
 वश्याभाजोपिदंपत्यार्विवाहः कुरुहः प्रियः॥ ४॥ अथकर्णकूटं॥ कर्णेतदृश्चिकाविप्राक्षताः सिंदधनुस्तुलाः
 मेषयुग्मघटावेश्याशूद्रारुषमगांगनाः॥ ५॥ वर्णःपेष्ठातुग्रोनारीवर्णहीनस्तुयः पुमान्। विवाहंयद्विकुर्वी
 ततस्याभर्तव्येनयति॥ ६॥ मुख्योयजानांग्रहमित्रवर्गः क्षमाधिपानांगणसंतकश्च। विशांप्रधानंचनिताविदू
 रंयोन्याग्यवर्ग्यः सततंपरेषां॥ ७॥ अथराशिकूटं॥ कन्यामारुषगणनेयदिषष्टाष्टकोभवेत्॥ तद्व्यग्रा

वापि भवेत्कन्यकायामृतिस्तदा ॥ ४ ॥ नवपंचमयोगोवातद्विपर्यास एव च ॥ अनपत्या भवेन्नारी मृतवत्सा
पिवा भवेत् ॥ ५ ॥ द्विद्विदशरतुकन्याया द्वादशद्वयमेव च ॥ हरिद्रो वा भवेत्स्वामी देशांतरगतोपि वा ॥ ६ ॥ द्वि
द्वादशान्निकोणं वा षष्ठाष्टकमथापि वा ॥ कन्यकाराक्षसी वापि दोषो वा न्योपि कश्चन ॥ ७ ॥ एकाधिपत्वे
मेव्ये वा विवाहः शुभदस्तयोः ॥ मीनादि युग्मं शुभं मेवाहित्व शुभं भवेत् ॥ ८ ॥ मित्र षष्ठाष्टकं मेषे कन्ययो
र्घटमीनयोः ॥ चापोक्षपोर्नृपुष्कीटतयोः कुंभकुक्षीरयोः ॥ ९ ॥ पंचास्यमंगयो रूपाणां प्रीतिदं पाणिपीरुनं
उन्नपुष्ठाष्टकं कीट मेषयोर्गुणकयोः ॥ १० ॥ कुर्विचापभयोर्मृगसिंहयोर्मृग युग्मयोः ॥ कन्यका कुंभयोरे
व प्रयत्नादरिद्रिवर्जनं ॥ समसप्तकयोगे च दशमे च चतुर्थके ॥ एकादशोत्तरी येपि विवाहः प्रीतिदायकः
॥ १२ ॥ अथ ग्रहमेवं ॥ रवेः समोत्तः सितसूतपुत्रा चरी परेऽह्मः सुहृता वराटाः ॥ चंद्रस्य नारी रविचंद्र

पुत्रो मित्रे समाः शेषनभश्चास्युः॥ समो मिताकीशश्चिज्जन्तुमित्राणि शेषाण्यथिवासु तस्य॥ शत्रुः शशी
 सूर्यसितौ च मित्रे समाः परस्युः शुचिर्जन्तुनस्य॥ गुरोर्जेशुक्रावरिसंज्ञको तौ शनिः समान्ये सहो यद्वेदः॥
 शुक्रस्य मित्रे बुधसूर्यपुत्रो समो कुजायार्धितरावरीतौ॥ शनेः समो वाक्यतिरिंदुसूनुः शुक्रस्य मित्रे रि
 पवः परेपि॥ एवं ग्रहाणां चतुरानने पिशुनुत्वा मित्रं त्वसमत्वं युक्तं॥ अन्योन्यमित्रं शस्ते स्यात्सममैत्रे तु
 मध्यमं॥ रुद्रासीने कोनिष्ठं ग्यान्मतिदं शान्नयं स्मृतं॥ शत्रुमित्रं तु विज्ञेयं दंपत्योः कुलद्वन्द्वं॥ अन्योन्यस
 मशुनुत्वं दंपत्योर्विरुद्धद्वन्द्वं॥ राशिनाथे विरुद्धेपि सन्कावंशकाधिपौ॥ तन्मित्रेपि च कर्तव्यं दंपत्याः शु
 भमिच्छतमित्रवर्गो जेमः प्रोक्तः सममित्रे च मध्यमः॥ कनिष्ठः समवर्गस्याद्वैरिवर्गस्तु मारणं॥ कुलद्व
 शत्रुमित्रे च वियोगः समशत्रुके॥ राशिनाथे विरुद्धेपि मित्रत्वे वांशनाथयोः विवाहकारयेद्दी

२३५

मातरं पत्याः सोऽस्य वर्धनं । अत्रापवांस्ति गर्गः । सुबुद्धिमान् ॥ स्त्रीदीर्घं रज्जुकूटं च राशौ नाऽप्यालिते सति ॥
यद्वाणां मेऽयं भावेऽपि विवादः शुभदो भवेत् ॥ ११ ॥ अथ वैधकूटं ॥ अश्विन्यादीनि धिहम्यानि नवाध्यंतानि
चक्रं मातृ ॥ येष्वादीनि मघांतानि वनविध्युः परस्परं ॥ येष्वादीनि च क्रूशाणि मघांतानि नवक्रमात् ॥ मृ
दादि पौष्मभांतानि नवविध्युः परस्परं ॥ विधान्येनानि संत्यज्य दंपत्याः पानि पीडनं ॥ कुर्वन्त यत्नतो वि
द्वान् वैधे वैधयमानुरात ॥ ३ ॥ वश्यकूटमाह पुनर्वसिष्ठः ॥ व० यात्यनागशयो न्येन भाणां मिहंतस्या
यि कुमन्ये विधेयाः । कीदंत्यन्तात्कृतान्यप्रसिध्दं व० यावश्यं नैव तोषालयोश्च ॥ एतानि वश्यकूटानि
दंपत्योः शुभदानि वै ॥ वश्यकूटस्ततः सोऽपि कूटानां गुरतांगतः ॥ एवं व० य समायागे स्त्रीराशेः परस्व
स्य भं ॥ व० य यांगः शुभः प्रोक्तो दंपत्योः प्रीतिमिच्छतः । विवादकरणे नृणां अत्र व० य मिष्यत ॥

प्र.

३६

तदभावेपि राशिश्च गणरत्नार्थतः शुभं ॥ ४ ॥ अथ नाडीचक्रं ॥ एक राशौ प्रथमं कुक्षिस्थे नाडीयोगो यदा भ-
 वेत् ॥ विवाहस्तत्र कर्तव्यो नाडीयैकैकशुभप्रदः ॥ एकक्षेत्रे भिन्नराशौ च पुंराशिः प्रथमो यदि ॥ एकक्षेत्रे पत्ये-
 मे त्रेच विवाहो मध्यमो भवेत् ॥ एकक्षेत्रे चैकराशौ च विवाहस्तत्र शुभप्रदः ॥ संकोचे तु तदा कार्यो भिन्नपा-
 दो यदा भवेत् ॥ वरस्यांशो यदा पूर्वो नाडीपुष्पमघायदि ॥ यथोक्तदशणाः शिष्टाः पादभेदे शुभावह-
 का ययः ॥ मध्यनाडी सदा वर्या मंथिता पादयोस्तथा ॥ गणनांतरिता पार्श्वनाडी मुख्या करग्रहे ॥ व-
 सिष्ठः ॥ निधनं मध्यमानाद्यां तृपत्यैर्निष पार्श्वयोर्नादयः ॥ आसं नाया तस्यां मंतरितायां नदीषड्द-
 हे ॥ नारदः ॥ चतुस्त्रिंशो भोछायाः कन्यायाः क्रमशो भवेत् ॥ बहिर्भादिंष्ट्रभान्नाडी त्रिचतुः पंच-
 पर्वसु ॥ गणयत्संख्यया चेकनाद्यामृत्युर्न पार्श्वयोः ॥ एकनाडी विवाहश्च गुणेः सर्वैः समन्वितः ॥

२

अन्योन्यशास्त्रवेत्तुर्मृत्युः षष्ठाष्टमेपिवा ॥ नारीयोगं भवेन्नृत्यगुणैः सर्वैः समन्वितः ॥ मध्यनाडी
पतिं दंति पार्श्वनाडी तु कन्यकां ॥ तस्मान्नाडी सदा चिंत्यादंयत्योः शुभमिच्छत ॥ चतुर्नाडी त्वदृत्यायां पांचांशे
पंचनाडिका ॥ त्रिनाडी सर्वदेशेष्वर्जनीया विचक्षणैः ॥ सारस्वतकरंदाटको कणकाश्मीरवंगवीतेषु ॥ ना
डी योगश्चिंत्यः पाणिग्रहणेन बान्धव ॥ नारीशुद्धिः कन्यका कंठसूत्रं ज्ञेयं ॥ तस्माच्चिंतयेत्तत्पूर्वमेव ॥ प
श्चाद्रात्रिश्चाधिपोमित्रभावं विप्रार्दीनां मुख्यमेतदुच्यते ॥ १३ ॥ इति नाडीकृतं ॥ अधो वेधास्तितानि नक्ष
त्राणि प्रज्ञां प्रान्तनाशा मिथ्या लिख्यन्ते ॥ मघापूर्वादुत्तरास्तु चित्रा स्वाति ॥ अनुराधा ज्येष्ठा ॥ समगत्या दृश्या ॥
अथ देशकृतानि लिख्यन्ते ॥ आदराग्रणः ॥ माहेंद्रं गोरुदेशं तु मालवे रज्जुसंज्ञकं ॥ नारदे विदेहे नाडी स्यादुच्यंका
शीरमंडले ॥ वेधे सोराष्ट्रविषये गान्धिकृतं च दक्षिणे ॥ योनिचे सिंधुदेशे च ग्रहमेवं विदुर्भके ॥ पांचांशे ग

ण कृत्स्यात्ताराकृत्तं च सागधे ॥ आयुष्यं दिनशोभने शुभगणे सौम्यं वयोर्नैः प्रियं माद्वेदं बहु पुत्रपौत्र
सकलं भस्त्रीदीर्घतः सत्कृतं ॥ राशिः स्यात्कुलवर्धनं यदफलं मेवं च वश्ये रतिमंगित्वं च विरज्जुके धनमती
वेतेः फलाशोभनाः ॥ दंपत्योर्दशसंभवं शुभतरं तदूने वाष्टौ शुभे
मध्यं सप्तचषट्पंचममतो दीर्घं चतुस्त्रीणि च ॥ वंशेष्युन्नतहीनतु
ल्यविषये देहं गृहीतं पदाचशुर्वर्धनबंधने पुत्राकुने गत्यादिभि
र्विदृश्यते ॥ २॥ अथ भूतकृत् ॥ वसिष्ठः ॥ दृष्टव्यं तोभा निभवंति
पंचगंधादितो वग्न्याजिनैवराणां ॥ पंचतुं भूतार्त्विषुभिः क्रमेण वे
रं जलाग्न्ये रितग्ने रश्मिः ॥ ३॥ अथ लंगकृत् ॥ वसूदेकेश विश्वां

त्यन्वष्टयं त्रययमेदूकाः॥ इरगादिचतुर्कंतु
स्त्रीलिंगान्निविदुर्बुधाः॥ नपुंसकानिज्ञेयानि
मूलेंदुचरणानियं॥ ततः परेषुपुंलिंगाः स्वलिं
गेप्रातिरुत्तमा॥ इंपत्योर्गुक्मेलिंगेकलदः
सर्वदाभवेत्॥ ३॥ अथज्ञातिकूटं॥
विप्रश्नात्रियविर्भूदाः पंचमः संकरश्चषट्।
दस्त्रादीनिचचत्वारिचत्वारिप्रतिज्ञातिषु॥
अज्ञाद्वात्रितयंदिष्टंविप्रादित्रितयंक्रमात्।

चतुर्नाडिचक्रं

पंचनाडिचक्रं

प्र.

दे

प्रशस्तमेकतातोतुदीनस्त्रीप्रदूणेसदा॥२॥ अथगोत्रकूटं॥ मरीचश्चवसिष्ठः स्यादंगराश्चात्रिरेवच॥ पु
लस्त्यः पुलदश्चैव कृतुश्चमुनयः क्रमात्॥ साभिजिदस्रभौदीनिसप्तसप्तपुनः पुनः॥ भिन्नगोत्रेषुशुभ
दमेकगोत्रेकलिप्रदं॥२॥ अथपक्षिकूटं॥ भेरुंदः कुक्कुटः काकः पिंगलश्चमयूरकः॥ वर्षतुषट्कारकार
स्नागदस्त्रादयः क्रमात्॥ एकपक्षिभयोः संप्यप्रीतिः स्यात्पाणिपीडने॥ भिन्नपक्षिभयोर्द्वानेः कलद
श्चापिज्ञायते॥२॥ अथयोगिनीकूटं॥ ब्रह्माणिचैव कोमारीवाराहीवैष्णवीतथा॥ मातृंदीचैव चामु
दामादेशीचतथारमा॥ तारादयस्त्वष्टोयोगिताश्चपुनः पुनः॥ योगिन्येकेसमृद्धिः स्याद्भिन्नत्वेतभ्यु
त्थंभवेत्॥२॥ अथापकूटं॥ आपश्चजाद्याः क्रमशोऽपिपूर्वभान्यसमीभैश्चपुनः पुनः स्युः॥
त्रैवार्णकंमंत्रितपंचषिषंप्रदेयमेखांखंतुपंचमेन॥१॥ दशसहिताष्टसंख्याः कूटाः स्युर्नारिदेन

संप्रोक्ताः॥ देवविदस्वित्सं सम्यक् कृतात्वासर्वं देनित्यं॥ अतीतनष्टी पुरो न माये श्रीविश्वनाथं श्रुति
कर्म मान्या॥ विश्वप्रकाशमभिधेयं तत्तत्कृतावभूत्कृतविचारणं च॥ ॥ अथ लगनादीनां विचारणा॥ वसि
ष्ठः॥ शुक्लद्वितीयादितुये चरुष्मपदोदशम्यं गताः प्रशस्ताः॥ तास्वष्टमी स्कंदगणेशदुर्गाश्चतुर्दशी चापि
तिथिर्विबुध्या॥ १॥ वाराः प्रशस्ताः शुभस्वेचराणां सूर्यार्किवांरो रवतु मध्यमोत्तु॥ त्याज्यः सदा भूमिसु
तस्य वारः कामार्कतिथ्यारपितो प्रदोषो॥ २॥ तिस्रो जगामृतमघांत्य मेघप्रदेशं च दार्कसमीरभेषु॥ त
दाप्रशस्तः रवतु कन्यकानां पाणिग्रहो वेधविवाहतेषु॥ ३॥ सर्वधृतो विश्विगथातिगं रुदुः सपातयोगः प
रिघार्धमाष्ठघांतिस्राष्टकाश्चोतनिसर्गदोषाः॥ सर्वत्र बुध्याः रवतु मंगलेषु॥ ४॥ बलेन नायोरिभजीवय
श्चतारंदुवीर्यसुदिने म्लुक्कते॥ पंचेष्टिके कंदुसरेऽप्यमुरेऽप्यमितामिन्त शुद्धोद्दिमदीधितेश्च॥ ५॥ द्वागीतवभु

द्विजदेवताद्याविशिष्टानान्यत्करणं प्रशस्तं ॥ नक्षत्रतुल्यं फलमादुरार्याः क्षणेषु नक्षत्रपसंहितेषु ॥ ६ ॥
 यात्रार्कगुर्वैरिषिर्न धनांत्यजन्मादिदुःखानगयोर्दूयोर्वा ॥ एकस्थपूजामपिनत्रपाणिग्रहंकुर्गुहस्युसम्य
 क् ॥ ७ ॥ पराङ्मुखः ॥ यावज्जीवं कन्याभर्तासह नियुज्यते दुःखं पश्चादामपरो गैरश्विन्यां याति पंचत्वं ॥ १ ॥ या
 म्येषां मां सैवैध्वं याति निर्धनत्वं च ॥ धनेन कनकभूषणयुतापाणिग्रहणे वरुतां च ॥ २ ॥ उपयुज्यते च
 पश्चात्तृणेष्वेव याति पंचत्वं ॥ प्राज्ञापत्येषु सुभगापतिव्रतामानिनीप्रियोभर्तुः ॥ ३ ॥ शुचिरनुकूलाभर्तुः
 प्रियंचदांसोमदेवते कन्या ॥ आर्द्रापाणिग्रहणे वर्षेणे केन याति पंचत्वं ॥ ४ ॥ त्रिभिर्गर्ह्ये राहित्ये कन्याममु
 चेति मन्यं ॥ अथ चतुष्कात्कन्याकुलवद्वेषिणी भवति पुण्य ॥ ५ ॥ आश्लेषास्वपिकन्यापाणिग्रहणे समेत्य
 भर्तारं ॥ सप्तभिर्गर्ह्ये भिर्द्व्यादथ कुलदात्वं समाप्नोति ॥ ६ ॥ भवति त्रिवर्गयुक्तापि न्येपाणिग्रहोद्दिष्टं प्राप्नोति ॥

भाग्येस्कृतमोभाग्यंदासीत्तयातिनिर्भयाकन्या॥१०॥ अथैकेतिकान्तेपतिसरणंप्राप्नुयाच्चैवं॥व्यपगत
शोकाशुभगाभोगवतीमुपजाःप्रियाभर्तुः॥११॥ अर्यम्णेशशियुक्तेकन्यावर्षद्वयेनीते॥दस्तेपाणिग्रह
णंसमेत्यकन्यापतिव्रतानित्यं॥१२॥ आत्मप्राणवियोगमवाप्नुयात्कन्यकावाव्यंत॥अथैवाशीतभ्रंशं
त्वाद्गृहप्राप्तिवादिभ्यः॥१३॥ स्वातन्त्र्यधर्मसमेतापतिदयिताबंधुवत्तुभासाश्ची॥तं द्वाग्नारस्यकन्याव्यधि
भ्रष्टाप्रयातिपतिमन्यं॥१४॥ अथचतुर्मेवैकन्याप्राप्नुयाद्वृत्तमसौग्यं॥भर्तुरवतांशुत्वादःत्वान्यनुभू
यशूकभैकन्या॥१५॥ दशमेवैवैधव्यंप्रयातियद्यदमेनमृतामृतं॥सधनासाश्चीत्युरतिप्रियतमाप्रर
हन्त्य॥१६॥ अशुचिरमाचारादासरतायान्यमेतिभर्तारं॥अथद्वयेनकन्यातेयासापूर्वापादासु॥१७॥
विदधातिर्वैश्वदेवेभर्तुर्विचंचगुरुज्ञनामृता॥पाणिग्रहमुपनीतेश्रवणेनैकेनसारेमनीते॥१८॥

विभ्रष्टस्मृतिशोचामत्युमुखं याति वसुदेवे ॥ इष्यारोगेण दत्ताय मसदनं याति वारणे पश्चात् ॥ अनेक
पदेकन्यादुःशुलादुर्भगादरिद्राच्च ॥ अदिर्वृद्धे कन्यामणि कने कविभूषणं कभते ॥ १७ ॥ प्राप्नोति शीत
गुणे च पौष्मे शय्यामनोपकरणानि ॥ वेधुतिके परिणीता कन्या विकला व्यंती पाते ॥ विष्टीमरणं नित्यं मुभः
गाण्डुस्वपि वरेण्यकरणेषु ॥ ध्रुवकरणैः शकुनाद्यैर्ग्रहणाः क्रवं मल्युः ॥ १८ ॥ व्यासः ॥ शनैश्च गृहीतं प्राप्ते
यदारिद्र्यातिथिर्भवेत् ॥ तस्मिन्निवादिता कन्या पतिसंततिवर्धनी ॥ १९ ॥ मुक्तावल्या ॥ संप्रेकुमारेषु नुरक्त
विज्ञाविहीनविज्ञागविगोत्रताच्च ॥ कुलदूषानंदकरी च युग्मे कुलीरकृत्ना कुलदानं शंसाम् ॥ २० ॥ दूरे प्रसू
तामनुदापितुः पतिव्रताच्च श्वशुरस्य पठे ॥ रूपाभिमानार्थवती तुलायां तथा लिङ्गिके दति नित्यम
खिरा ॥ २१ ॥ धनुषीकुलदातृत्वां धेमतीत्यपरे जगुर्मगधट्टक्षेपकन्या सक्ता दारमुपगच्छति ॥

पंचपाणिग्रहे दोषा वर्जनीयाः प्रयत्नतः । दारिद्र्यमरणं व्याधिः पुंश्चल्यमनपत्यता ॥ ३१ ॥ वसिष्ठः ॥ भूभर्तृका
मेषनवांशके स्यात्पुषांशके शापस्तृतीयकृत्वा धनान्विता ॥ तुलांशके पुत्रवती तृतीये कुलीरकांशे कलटाप्य
तम् ॥ १ ॥ मिंद्रांशके नृणां पतमंदिरस्तां कन्यांशके वनयुता सुशीला ॥ तुलांशके सर्वगुणास्य दामाकीटांशके न
स्वतगा विशीला ॥ चापांशका धेवनितां द्वितीये भागे न्यसक्ता मतिमीगदाद्या ॥ त्रिः स्वामगांशे वनिता घटां
शे गवभर्तृका योगवतां धिशीला ॥ ३ ॥ मीनांशके भर्तृकतार्थहीना शुभग्रदैर्युक्ता निरीक्षितापि ॥ तस्मान्सदे
रात्तनवांशके पुकुर्याद्दूना देगुणसंप्रवृद्धौ ॥ ४ ॥ ३५ ॥ नारदः ॥ अस्तगानीचंगाशुनुराशिगाश्चापराज्ञिताः
नडाक्ताः स्वफलदातुं दानमश्रोत्रिये यथा ॥ १ ॥ ३६ ॥ वसिष्ठः ॥ रुद्रत्वमिंद्रोस्त्रिदिनं दिनां चैवात्म्यमस्तत्त्वमद
र्तुं यच्च ॥ अस्तविधौ मूल्यमुपेतकन्यावात्सेन्यसक्ता विश्ववाचरुद्ध ॥ १ ॥ येनोक्तमैकं दिवसं शिशुत्वमित्येवार्हं

दोस्तदयुक्तमत्र॥ पदत्वशीघ्रत्वमभ्यामयत्वादिनाभ्यामित्युत्तनिष्ठितत्वात्॥३६॥ अथ नैधनलग्नविचारः
 ॥३७॥ अथ विवाहदशदोषाः॥३८॥ अथान्येदशदोषाः॥३९॥ गुरुः॥ संत्यजेनैधनं लग्नं देवत्योर्जन्मलग्नतः॥ नैधने
 शुश्रूषयन्नास्तेतलग्नमपि वर्जयेत्॥४०॥ संत्यजेनैधनं राशिं दंपत्योर्जन्मगच्छति॥ तदीश्वरोवायन्नास्तेतं राशिं वर्जयेद्दुधः॥४१॥ अथ वेदतुल्यपाणिदिगुद्रुतिथ्योर्धृतिः॥ ईशविंशेन रांश्चैव दशदोषाः प्रकीर्तिताः॥४२॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ यस्मिन् दशे राविस्ति श्रेयस्मिन् दशे राशितथा॥ दूयो योगे ह ते ज्ञेयैः॥ २॥ शेषस्यादि
 तित दश॥४३॥ अथान्यविधादशदोषाः॥ मुरगादौ विधुश्चैव मृगांकादौ चमातरः॥ भागं च देयमुदुभिः॥ ३॥
 संशोध्य रां कमातिकः॥४४॥ अथ प्रकारांतरं दशदोषाः॥ मरुत्मेघाग्निभूषात्कृत्युचोररुजोशानिः॥ कलि
 दानिर्दशे दूहे योगास्त्याग्याः मृदावुधैः॥४५॥ विवाहादौ प्रतिष्ठायां व्रते पुंसवने तथा॥ कर्णवेधेषु चूडाया

मेषु वेधं विवर्जयेत् ॥ ४५ ॥ शुक्लेण गुरणा वापि संयुक्तं तृणमेव वा । दश दोषसमायुक्तं पितृग्नं शुभाय हं ॥ ४६ ॥
 अथ मरुत्फलं । मरुत्फलं ॥ कुर्याद्विवाहं पूर्वाण्डे तद्दूतं तु गोणतः ॥ अर्धरात्रं विना रात्रौ सर्वं कुंषेषु सर्वतः ॥ ४७ ॥
 अग्निः ॥ मुख्यो विवाहो पूर्वाण्डे मध्याह्ने चोत्तमोत्तमः ॥ त्रिशाखां मध्यमोत्तमः ॥ अपराण्डे तु गार्हितः ॥ ४८ ॥ अथा
 भित्तिमुद्गृतं फलं ॥ तिष्ठन्मध्यं दिने कौस्तुभं दत्तं कमलं ग्रामवेश्म प्रवेशं गेदारं भंशुभानां मुपनयनं समावर्तनं
 दूदकालः ॥ सर्वशोहं त्यजित्वा तिथिकरणं क्रूरं तृणं च सर्वपात्रोद्गाह्यतादो भवति द्विविधं यं स भित्ति
 गृह्यते ॥ ४९ ॥ विष्टिर्व्यतीता पातभृताश्च दोषं सर्वं ग्रहात्पातविदूषितांश्च ॥ मध्याह्नकोदीप्तं सदृशं रश्मिर्निर्द
 ति दोषान् भित्तिव्यतिष्ठिः ॥ ५० ॥ अभित्तिघाते प्राप्ते मध्यं दिनं गार्हितं ॥ चंकेण च कृपाणिः समस्त
 दोषान्निहंत्यापु ॥ ५१ ॥ मध्यं दिनं गते भानो मुद्गर्तं भित्तिदाहयः ॥ योष्टमः सर्वदोषघ्नस्तं चकारं यथाविधिः
 ५२

सर्वदोषेष्विदमुत्पन्नं सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥ अभिहितं सर्वदोषघ्नोद्धारित्यक्षरद्वयं ॥ ५३ ॥ गोधूतिकात्, गोरेण
ज्याताशोकं न कगिरगुदां सूर्यं रश्मिप्रवेशे दृष्ट्वा संध्यानुकूले गगन उदगणं किंचिदुद्दिष्टमानं ॥ सर्वशोद
यगिष्टं न च तथिकृष्णं कृष्टं लभ्यते सर्वं यात्रोद्गादत्र तादोषं वतिद्विविजैयं सर्वकार्येषु सिद्धिः ॥ ५४ ॥ न ता
रा न च लग्नयोगानां विहारिदुर्नातथिश्चैव प्रदाथ ॥ रवौ प्रसंने स्तमिते प्रशस्ते गोधूतिकात् न च दकार्यं सिद्धिः
॥ ५५ ॥ कोचने गोधूतिविधिः च दंतिमुनयो नारायणवादादिके दंते शिशिरे प्रयाति मृदुतीपिंटीरुते भा
स्करे ॥ श्रीष्वर्धाम्निमिते वसंतसमये भानौ गर्गते दृश्यतां सूर्यचास्तमुपागतं भगवति प्राचदशरत्नालया
५६ ॥ ब्रह्मसामले ॥ मध्याह्न्यधिकं विवादसमये न कृति कर्णाकाः पांड्याः केरलमात्मवाश्च मगधाः पु
र्वाण्डकार्ल तथा ॥ मिथुर्बर्बरश्च रसेन विषयो रात्रौ तथामंगलं गंगाना मंदकोरवाः परिणयं ने कृति गोधूति
पु ॥ ५७ ॥

भजोऽननदिति० विश्वप्रकाशमूलनादिविचारणाः॥ ॥ भगवते । गगर्चायं यवनाचार्ययोर्मतमवलं व्यासि
सूचकफलानि आगच्छते ॥ जन्मद्वैमाद्वैदशमंचकर्मसांधातिकंषोरुशिकंप्रदिष्टं ॥ अष्टादशं सामुद्रयं विना
शं त्रैविभं मानसं च वंशं ॥ यदुन्यभुभकर्माण्येतानि विनाशदानि जंतूनां ॥ यत्ते विशेषभाति तु देशोद्भवता
निपटृवश्रानि ॥ न च धि ह्म्यानि न पाणां विनाशदान्येव सर्वकार्येषु ॥ अतएवाखिलविषये तू नव ज्योतिः स
र्वदात्यर्थं । कृतमखिलं जन्मनि भविनाशमायातितत्कार्यं । कर्मणि कर्मविनाशं साध्यात्तद्वैशिरीरपीडा स्या
त् ॥ जे गभयं समुदाये चैनाशकमवे विनाशः स्यात् ॥ हृदयं भयं मानसभेदे कर्देशीरपीडा स्यात् ॥ ५ ॥
जात्यर्क्षजातिभयं निषे कर्देशी चराशनाश स्यात् ॥ कुराभ्य रवगुनिदूने शेषुरभेषु प्रभूतपीडा स्यात् ॥ जन्म
निधिक्तेयस्य ग्रहणोत्थानाद्भवंति तस्यैवं ॥ ग्रहयत्तै रभिषे कर्हो मेर्दानैः प्रशमनं याति ॥ ७ ॥ जन्मद्वैमा

प्र.

३.

यस्य ग्रहो ग्रहेण विद्वन्त्यते पंचविधोक्त्या वा ॥ मासेन मृत्युं प्रवदंति तस्य गार्गादिमुग्यां मुनयो नरस्य ॥ ८ ॥
 कर्म दर्शगो यस्य ग्रहो ग्रहेण विद्वन्त्यते पंचविधोक्त्या वा ॥ मासेन मृत्युं प्रवदंति तस्य मासद्वये न त्रिदिनाधि-
 केन ॥ चतुःपदाच्चापि मरी स्याद्दामार्गप्रपन्नस्य नरस्य तस्य ॥ ९ ॥ सांघातिकस्तु स्त्रिभिरेव मासे मासेर्दि-
 नेः पंचभिरेव धने ॥ मृत्युगतेन स्वर्गदाश्रितस्य नरस्य नूनं मुनिना ज्ञेयमेतत् ॥ १० ॥ मासेश्चतुर्भिश्चितथोदय-
 दर्शनास्त्रेण मृत्युं प्रददाति पुंसां ॥ विषेण बाधं धनकेन वा पस्वयं विनश्येदपि देवराजः ॥ ११ ॥ वेनशिकुष्ठः
 प्रददाति मृत्युं क्षतां नरो गेण च भुक्षिताद्वा ॥ दिने स्त्रिभिः पंचभिरेव धने विदेहा संस्रम्य नरस्य नृमं ॥ १२ ॥
 मृत्युं तथा मानसगोनराणां मासेश्चतुर्भिर्विदधाति त्वेदः ॥ जन्मदर्शगोवाहिवसाधिनाथो कर्मदर्शगो भूमिज-
 गन्निनाथो ॥ १३ ॥ मृत्युस्तथा शत्रुहृत्तो नरोऽथः संपाद्यते द्वादशराशिमध्ये ॥ कर्मदर्शगोवाहिवसाधिनाथः

सं घानिकुण्डो ग्राशिभूमिपुत्रौ ॥ १४ ॥ मृत्युस्तथातस्य भवेन्नरस्य मासस्य मध्ये कथितो मुनीन्द्रैः ॥ विवादेऽपि
सर्वविचारणीये ॥ जन्मतारादिनकृद्विधः । जन्मसंपत्तिपक्षे सप्रत्ययः साधकोर्वधः ॥ मैत्रं परममैत्रं च जन्म
भात्रिः पुनः पुनः ॥ स्त्रिया वै जन्मताराया विपत्प्रत्ययिने धनाः ॥ पर्याये प्रथमे वः पर्याये द्वितीयाद्याश्चतुश्चयः
पदांताद्यास्तृतीये तु सर्वास्ताराश्च शोभनाः ॥ आद्यं शं विपदाग्न्यर्धे प्रत्ययं च चतुर्थे कं ॥ वधाग्न्ये च तृतीयां
शं विनाशो वाः शुभावहाः ॥ व्याधिं विपत्युत्तं विंश्यात् जन्मभाद्रपदि स्त्रियः ॥ प्रत्ययं धननाशः स्यात्प्रीतिनाशो
धनक्षयः ॥ कर्तृक्षार्द्रपदाग्न्यर्धे कर्मकिं विक्षयं ब्रजेत् ॥ प्रत्ययं विनदः ॥ त्वं स्याद्रूधर्ग्याधिनादतिः ॥ आ
धानाद्रूपदाग्न्यर्धे आतिग्यं लभते सदा ॥ प्रत्ययं च दुरोगी स्याद्रूधर्गपुष्टिदूरेवेत् ॥ ग्राहकं गुहं चैतलवणं
सतिलं कांचनं क्रमात् ॥ दद्यादाञ्च विपत्तौ च प्रत्ययं वधेशुभं ॥ पंचपाणिग्रहे दोषावर्तनीयाः प्रयत्नतः

दारिद्र्यनिधनेत्यधिः पुंश्चत्यमनपत्यता ॥ एकगणौ द्विनक्षत्रे पुंता रामथमाभवेत् ॥ अतीवंगं भनाप्रोक्तास्त्री
 तागच्छेद्विनश्यति ॥ भवनदूययुक्तेर्द्विपूर्वपुंसां शुभावहं ॥ यश्चाद्भागं तथा स्त्रीणां व्यत्यमस्तु विनाशरुत ॥
 वस्त्यान्वाद्गर्गः ॥ एकगणौ द्विनक्षत्रे रत्निकायाम्यतारके ॥ धनिष्ठागततारे च पुण्याश्लेषे च वर्जयेत् ॥ अ
 थशुभं ॥ तौ द्विण्यां द्वांसि घं द्वाग्नि तिष्यश्च वणर्षा शुभं ॥ अद्विर्बुध्यंस्तथा ह्येव शुभं भवति नान्यथेति ॥
 विधिर्गते ॥ अज्ञेयभास्मिन्नवसुदूदेव प्रभं जनात्याकं भुजंगभास्मिन् ॥ मुकुंदजीवांतनुभास्मिन् नं शुभानियोषि
 तं रत्नसंभेके ॥ एवं च सति भरणी रां हणी आर्द्रा पुण्याश्लेषा मघा स्वाती विशाखा नराधाश्च वणधनिष्ठा पू
 र्वाभाद्रा ज्ञेयराभाद्रं च तीक्ष्णेषु पंचदश शुभेषु स्त्रीपुंसयोर्नक्षत्रेऽप्येव शुभं भवतीत्यर्थः ॥ केचन आर्द्रा पु
 ण्यमघाः वर्जयन्ति ॥ दंपत्योरेकनक्षत्रे भिन्नपादेषु भावहं ॥ दंपत्योरेकपादे तु वर्जयन्ति मरणं ध्रुवेऽतिविशे
 षः ॥

अथ बंधवैनाशिके विज्ञेयताराः ॥ सार्वपाणिवायुसौर्यचित्राव्योमेत्रवामयो ॥ सुचयाम्पोवारुणाग्नीवध
वैनाशिके मृतिः ॥ भाग्ये देवावर्कमृते नैथन्यं बुध्यसे मयो ॥ सूर्याविराग्या ॥ अथ बंधवैनाशिके शुभताराः
अर्यसांद्रभाग्यमेत्रे चित्रातिष्यो मुखप्रदो ॥ हस्तादित्यो वंशरुद्धिस्तं नाशं त्येष्टवारुणो ॥ चंद्राजपादोपे
व्याजो बहूपुत्रत्वमाप्नुयात् ॥ अश्वदित्यो मनुद्वेष्ट्यो म्नी प्रसृतिं सम्भुते ॥ वीर्यवेधे तु भोगः स्यात् संपन्न
ताजपादके ॥ बंधवैनाशिके तु फलं कोशिके बोधितमिति ॥ इति बंधवैनाशिके योगफलानि ॥ अथ तरुपुत्रवि
धिः ॥ मत्स्यपुराणे ॥ दशकूपसमावापि दशवापी समोद्भूतः ॥ दशभूदसमः पुत्रो दश पुत्रसमोद्भूतः ॥ तं हि पुं
राणे ॥ तरुपुत्रं तु यः कुर्याद्बुधिवद्वह्नि संनिधौ ॥ समहापातके युक्तः समुद्रतुल्यकुलत्रयं ॥ नरकेभ्यो नरो
वाति प्रजापति पुरं शुभं ॥ स्कां दे । संत्येवं पुत्रमहिषा भूमीरुद्भुतस्तवं ॥ श्रुत्वा पतिं त्रिलोके शमिहमा

दूषतिव्रता ॥ भावे छेदेनविधिनाविधिनासारसागरा ॥ पुत्रप्रतिकृतिर्दृष्टः क्रियतेचंद्रभूषणा ॥ सलीलाभि
तिसर्वज्ञं प्रच्छंतीतिविधिमुत्तमं ॥ महादेवोमहादेवीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ इतिनागेंद्रनासोरुनागेंद्रगातिगाभि
नि ॥ शृणुष्वेनविधिनागृह्यतेवनिजः शुभः ॥ अचनितोदृष्टः ॥ पुत्रार्थं वैभूमिरुदंगृहीष्यामीतिपावती
॥ सोपवासाभवेनारीशुचिवस्त्राशुचिव्रता ॥ यदात्वेवंसदस्यांशोवसुशृंगगतेरवो ॥ इदितेविमलेवापि
नार्थेदाविदुसंनिभं ॥ विप्रानामंत्रैत्रयेद्रात्रोपावनान्वेदवादिनः ॥ रात्रिंभूगुप्ययानीत्वासवितयुं दितेसति
॥ भक्ष्यभाज्यंसमादायव्रजेद्यत्रभवेत्तरुः ॥ ततस्तस्मापयित्वातुश्रुत्वितोवरयेत्ततः ॥ तंभ्यानुज्ञांगृहीत्वातु
तंतरंतरुणारुतिं ॥ भूमिदेवसमक्षंवैगृह्णीत्यात्तनयंप्रिये ॥ अनेनविधिनायस्तुगृहीततरुपुत्रकः ॥ पि
त्राणांनिर्यहानांमथुधागंसवर्षति ॥ पुत्राणांचक्षतेवापिपीनश्रोणिपयोधरे ॥ एकोभूमिनुदःश्रेष्ठः

पुत्रत्वेकन्यतः कृतं ॥ अलं चकार संहराद्यलंकारैः पृथग्विधैः ॥ आमृताल्लेखयन्ति न मशोकं च सत्प्रियं गं
धपुष्पादिभिः सम्यक्कृतं था वारो युगेन च ॥ वासयामास लोकानां जनश्च प्रीणयेत्तदा ॥ आचार्यं ब्रह्मवि
त्रेभ्यो दत्वा भोजनं दक्षिणां ॥ आचार्याय विशेषेण वस्त्रं धेनुं द्द्विगुण्यकं ॥ ॥ ब्रह्मैव वर्ते ॥ श्रीभगवानुवाच
॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रक्षस्योद्यापनं विधिं ॥ अपुत्रायाः पुराणार्थपार्वत्यामंदराचले ॥ अशोकः शोकशम
नः पुत्रत्वे परिकल्पितः ॥ अतः कर्मादिकास्तस्य याः क्रियाः किल बुद्धिमान् ॥ चकार स्त्रीपुराणां त्राः शृणु
त्वं युधिष्ठिर ॥ तरुवालोतथैवांबुदसंनिभः ॥ शीतवातातपसदः संस्कारैस्तारुणस्तरुः ॥ श्रीनामा कंदकः
कुंजः कीदृशातः सकोटरः ॥ नोदूष्यः पादपः सर्वशुशानापो न संमतः ॥ आलवाले सुविहिते शुभे वार्ध
चतुष्कके ॥ शोधयित्वा तु तं देशं सुत्तिसंस्कारं येन तः ॥ उद्यापनं ततोऽथ रक्षादीनां प्रशस्यते ॥ शुभे हि

विप्रकथितेयदनक्षत्रसंयुते ॥ पताकायैः रक्तं रक्षं पूर्वधुरधिवासयेत् ॥ रक्तवस्त्रैः समांमाद्य रक्तसूत्रेण च
धृतं ॥ पिष्टांतैः स्नायीतं स्वर्णसर्वेष्वध्वपादपं ॥ स्थापयेत्तत्र कलशं चतुर्दिक्षु विचक्षणः ॥ पद्मबालं रु
तमुखां नित्यं चंदनचर्चिताम् ॥ मितवासोयुगलेनाः समाचारैः कलशगर्भिणः ॥ मूलविन्यस्तकलशं स्नानं सू
त्रावगुंठिताः ॥ रक्तपीतामित छंदचर्चिताः सुमनोरमाः ॥ कलशोत्तमयायत्रफलादिदशपंचच ॥ ताम्रपात्रे
सर्वाज्ञातिमरुत्तान्यधिवासयेत् ॥ इन्द्रादिलोकपालानां तन्मंत्रैर्मंत्रविद्वद्भिः ॥ तूर्यमंगलघोषेण चतुर्दिक्षु न
येदिशं ॥ ततः प्रभाते विमले कुंडं रत्नां समं खलं ॥ यद्वयस्य विधानेन शान्तिं कर्म समागम्यते ॥ सुवर्णोत्तरं रत्नात्
त्वाद्वाह्मणान्वेदपाठगानं ॥ चतुरोऽप्यथानुक्त्या वा सोभिर्गर्भपूजयेत् ॥ मातरः स्थापयित्वा तु पूजयेत्कुसु
मादातेः ॥ याज्ञातादुतिमंत्रैस्तु रक्षं तत्राभिर्मंत्रयेत् ॥ पुरषसूक्तैर्वा रणेन च ॥ अगोर्देरण्यपावने ॥ रुद्रवि

हमु अरु मंत्रैरभिषिञ्चेन्नरं पुनः ॥ अथ यित्वा चरुं सम्यक्पुष्यसाथपरिपूतं ॥ तिलाज्ययवहोमः ॥ व्यातुष्टिपुष्टि
करः सदा ॥ याज्ञातापतिमंत्रैस्तु होमयेत्तु यथाविधि ॥ त्रुह्यां द्विह्मुमंत्रेण नोतमनोत्तरंतथा ॥ होमयेत्ज्ञातकर्मा
दिगोदानं यावदेव तु ॥ पादपस्तपयित्वा तु समंत्रे स्तीर्थवारिभिः ॥ ज्ञातकर्मनामकर्मभंनप्राशनमेव च ॥ मु
वर्णसूत्राकृतं ज्यं कर्णवेधं विधानतः ॥ ज्ञातरूपं दंडेणार्थचूडाकर्म यथाकर्म ॥ स्वर्णोपवीतमाध्यायवास
सीपरिधापयेत् ॥ बध्नीयान्मेग्वल्गं मौं जीमद्विनंदं डमेव च ॥ रत्नाच्चेतदशेषेण कुर्याद्गोदानं मंगलं ॥ विवाहं
केचिदिच्छंति माध्वं वीर्यतयामह ॥ मातुल्यामहसन्ध्याजंबुक्कसंज्ञात्मकी विदुः ॥ सांकारैः मत्सूतस्यैव पादप
स्त्ययथार्थवत् ॥ समावर्तनकं कर्म कुर्याद्देवाहिकंततः ॥ प्रायश्चित्ताहुतीर्हत्वा शेषं कर्म समापयेत् ॥ एषा प्रति
ष्ठावा सोमस्यातेव निवेदिता ॥ यज्ञमानस्ततः स्नात्वा शुक्लवासास्ततः शुचिः ॥ सकाञ्चनेकां स्य पांचे एतपूर्य

सदक्षिणं॥ दृष्ट्वा संकल्पविधिबद्धाचार्याय निवेदयेत्॥ यालक्ष्मीर्यच्च मे दौस्थ्यं सवंगिषु प्रतिष्ठितं॥ तन्म
र्वैश्वामयाभ्यां शुभ्रियमायुश्च वर्धयेति॥ मूलतो ब्रह्मरूपाय मध्यरूपाय विष्णवे॥ अग्रतः शिवरूपाय व
क्षराज्ञाय नमः॥ आगते अग्निरस्त्विति आगतं पूजयेत्तरुं॥ पुष्पांजलिं समादाय मंत्रमेतमुदीरयेत्॥
येशास्त्रिनः शिखरिणां शिखराविरूपाये नंदनादिपुद्गलास्तस्य प्रतिष्ठाः॥ ये कामदाः सुरतगौरगकिन्नरा
णां ते मे न तस्य दुरिता र्तिहरा भवन्तु॥ एतौ दृष्ट्वा विधिबद्धा दृष्ट्वा शः पश्यन्त्यवश्यं विदितं हि मदीमरं तः॥
त्वं वक्षःपुत्रपरिकल्पमयो धृतोसि कायं सदेव भवताममं पुत्रकायं॥ अश्वत्थे वा निषदनं मित्यादि च पत्रे
त्युनः॥ इत्येवमुक्त्वा तं वक्षःस्पर्शयित्वा पुनः पुनः॥ अंगादिति पठेन्मंत्रं त्वं जीवशरदां बहु॥ ब्राह्मणानां तरो
दयादक्षिणा दृष्टमानसैः॥ स्थापकाय शुभां धेनुं दत्त्वा कायं मिदोत्सवं॥ दीनानाथ ज्ञानां च भोजनं

चानिवारितं ॥ इतरेषां तु दातव्यं संतुष्टेन च वांछितं ॥ रूपं देहि जयं देहि भवान् भाग्यं तददातु मे ॥ पुत्रान्दे
हि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ शानः शान्तिं घोषशान्तिं पठित्वा उगीर्ववाचनं ॥ यज्ञमानं च संतोष्य ग
छेयुश्च यथाशुभं ॥ तत्र वे यज्ञमानाय यद्रुतं पूजनादिकं ॥ पात्रादिकं समादाय आचार्येथि गृहं नयेत्
॥ भूयसीदक्षिणां दद्याद्यथाविभवसारतः ॥ ज्ञातिबंधुजनैः सार्धं स्वयं भुंजीत कामतः ॥ अजीर्जनदि
ति ॥ विश्वप्रकाशे तत्पुत्रविधिः ॥ ॥ अथ तृतीयमानुषीविवाहं कर्तुं तदा दायकं विवाहः कथ्यते ॥
तदुक्तं मत्स्ये ॥ अपाहृत्य व्रणं चार्थं लक्षण्यांस्त्रियमुदूहेत ॥ एकान्तपितृदेवार्थं रत्यर्थमपरांतुवा ॥ तृ
तीयमानुषीनैव चतुर्थद्वयः समुदूहेति ॥ तृतीयविवाहस्यामानुषीविषयत्वात्तदा अर्ककन्यामुदूह्य
चतुर्थे इमानुषीमुदूहेत ॥ तथा च शौनके ॥ तृतीये च विवाहे तु संप्राप्ते पुरषस्य तु ॥ अर्कं विवाहं दद्या

मिमन्वादि मुनिसंमतं ॥ अर्कसंनिधिमागत्य तत्र स्वरूपादिवाचयेत् ॥ भूमिं प्रलेपितां गृत्वा रंगवत्यादिका
 रयेत् ॥ पुण्यादवाचनं रुत्वा विवादे चार्कसंनिधौ ॥ नां दीत्याद्यं प्रकुर्वीत द्विष्ये नाष्टवर्गकं ॥ मौवर्णं प्रति
 मां मौय्यं रूत्वा वस्त्रादि वेष्टितां ॥ आचार्यं वरयेत् प्राज्ञा वस्त्रमाख्यादिभूषणैः ॥ स्वयं चार्कं रूतस्तद्वस्त्रमाख्या
 दिभिः शुभैः ॥ अर्कं च प्रतिमां चैव गंधपुण्याक्षतदिभिः ॥ अर्कस्योत्तरदेशे तु खंडितं तूपकृत्ययेत् ॥ इक्षु
 नादिकं रूत्वा स्थाप्य बन्धियथाविधिः ॥ रुत्वा ह्यभागपर्यंतं समन्वारब्धं तया ॥ पूजयेत् सधु पर्वणवर्गव
 प्रम्य दत्ततः ॥ यतो पर्वतं वस्त्रं च दत्तकणादिभूषणं ॥ उष्मीयं गंधमाख्यादिव गायाम्मे प्रदापयेत् ॥ मधु
 पर्वविशोदादि कुर्वीत आचार्य एव हि ॥ स्वशास्त्रोक्तप्रकारेण मधुपर्वसमाचरेत् ॥ अर्कं तदक्षिणं कुर्वीत
 वेत्तं त्रिमिसंयुधः ॥ मम प्रीतिकरी चेयं पुरा सृष्टा पुरातनी ॥ अर्कं ज्ञात्रं कृष्णं गृह्णात्तस्मात्कत्रतिर

क्षतु ॥ पुनः प्रदक्षिणां कुर्यान्मंत्रेणानेनमंत्रवित ॥ नमस्तेसंगलेदेवि नमः सवितुगत्सने ॥ आदिमोरुप
यादेवीपत्नीत्वं मे उदागता ॥ पुनः प्रदक्षिणां कुर्यान्पुण्यां त्रालिमथापयेत् ॥ ततश्च कन्यावरणं त्रिप्रघं कुलमा
चरेत् ॥ आदित्यः सविता चार्कः पुत्री पोत्री च नन्त्रिका ॥ गोत्रं काश्यप इत्येतं लोकैर्लोकिकमाचरेत् ॥ क
न्यावरणं स्त्रिभ्यो दक्षिणां च यथाविधि ॥ कृत्वा परांत रंतत्रपाणिं पूर्वं शुभाक्षतेः ॥ ममुदूर्तचर्वाक्षे
तस्वस्तिसूक्तमुदागयन् ॥ अग्रांभिः सहितः कुर्यादाचार्यप्रमुखोद्भूतः ॥ अथाचार्यसमाहूयविधिना त
न्मुखान्चत्तां ॥ प्रतिगृह्यततोद्गमं गृह्योक्तविधिनाचरेद्गति ॥ कन्यादानमंत्रमाहस एव ॥ अर्ककन्यामिमं
विप्रयथाङ्गत्तुविभूषितां ॥ गोत्रायशर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रममाश्रयेति ॥ अथचाद्यादुतीर्द्घ्यान्संगोभि
रनयेकया ॥ संगोभिरंगिरस्वरुत्यस्यांगिराश्चद्वयमिति स्त्रियुप ॥ संगोभिरंगिरसो नक्षमाणां भागः

वेद र्यमणानि नाथ । त नो मित्रो न दंपती अनक्ति रुद्र स्यते जातया श्रुंघ्रि वा यो ॥ स्वा- यस्मै वा काम कामायेत्ये
कया च ततः परं ॥ यस्मै वा काम कामायेव यं तं प्राप्नुतामहे ॥ तेऽस्मभ्यं कामं दत्वा ये दंतं घृतं पिव स्वाहा ॥ ह्य
व्यलाभिश्च समस्ताभिर्यो दृताभिस्ततः परं ॥ ततः स्विष्टं दंतं दत्वा समित्तं न दंतं दूनेत् ॥ प्रायश्चित्तादिकं दत्वा
शेषं कर्म समापयेत् ॥ अथ प्रार्थयेत् ॥ पुनः प्ररक्षिणां रत्नामंत्रमेतमुदाहरेत् ॥ मं या रुतमिदं कर्मस्था
व रेणु त रा युणा ॥ अर्कपित्यानि नो देहेत त्सर्वं क्षंते मर्दसि ॥ इत्युक्ता शान्तिस्तुक्ता नि ज स्वातां विसृजेत्युनः ॥ गो
युग्मं रक्षिणां दद्यादाचार्याय च भक्तिः ॥ तदुच्च प्रति मादीनि सर्वं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ स्वयं नूतन वस्त्राणि शु
क्ला पुण्यादमाचरेत् ॥ उत्तरेभ्योऽपि विप्रेभ्यो देयास्तत्र च रक्षिणा ॥ ततस्तुष्टां गृहं गत्वा भुंजीयाद्दुग्धं धुभिः
सह ॥ चतुर्थं दिवसादूर्ध्वं पंचमेतत्ततस्तदा ॥ अर्कं प्र देशं गत्वा च पूर्ववत्संप्रपूज्य च ॥ विरज्याग्निं कंक

णं च मानुषीमुद्रादुत्पद्यते ॥ ॥ अज्ञानेन ह्यपुरुषो ज्ञानमोयं श्रीविश्वनाथं श्रुति कर्म मान्या ॥ विश्वप्रकाशमभि
धाय पदं तौ तत्तत्कृतावभूदकं विवादकार्या ॥ इति विश्वप्रकाशं अकं विवादविधिः ॥ अथ विवादादिमंगलकार्या
णि अवमतिथिस्पृशितुस्तसंक्रमेण दिमासादिषु वर्जयेत् ॥ तदुक्तं ॥ यत्रैकः स्पृशति ततिथिद्वयावसानां वार
श्वेदवमदिनं तदुक्तमायं ॥ यः स्पर्शादुत्पत्तिरतिथिश्च यम्यन्वागंगो गुरुः ॥ अवशिष्टं पूर्वराशिना यास्यत्युप
भुक्तये ॥ अंतर्भाष्यापभुक्तं शं वक्रानंतं रितरतदा ॥ मासेर्दृष्टाभिर्लुप्तमंबसरदातीरितः ॥ गंगः ॥ समंत्रज
न्नेव गुरुर्यदा तु भवेदतीचा गतिप्रलुप्तः ॥ दृष्टातिलुप्तः ॥ इति प्रदिष्टः ॥ स्वसंहितायां च पितामहेन ॥ च्यवन
ः मांसादृशं कादृशं वा प्रयुज्य गंगं यदा गङ्गा मुपेत जीवः ॥ भुंक्तेन पूर्वचिपुनरतदादिप्रलुप्तमंबसरमादृश्या
ः ॥ यद्दिभवेदतिचा गतो गुरुर्लुप्तं पुनरेति निज्ञप्रथममिति ॥ भवति तु तसमाप्त्यकुंभयोर्दृष्टमभ्युदयं

[illegible]

शुभकर्मन कार्यमिति। तत्र पितामहः॥ सर्वेषु मासेषु अधिकमासिकः स्यात्तुलादिषु द्वेपि च भूयमासः॥ संसर्प
कः सर्वभयो हि मासः सर्वेषु चेतेष्वनुनिंद्यमासाः॥ दिनषष्ट्यात्मको मासः पूर्वार्धे चोत्तरार्धे कः॥ यत्राधिमा
सः पतति शुभकर्मणि निंदितः॥ चेन्नादिषु पूर्वः स्यादाश्विना दोतथोत्तरः॥ सिद्धांतेष्वपि गणनात्पतत्यत्र
न संशयः॥ द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैः दिनेः षोडशभिस्तथा॥ घटिकानां चतुर्केण पतत्येकोऽधिमासकः॥ मा
सद्वयस्य दशतिः दूर्गणद्वयमानयेत्॥ मध्यदूर्गमतिक्रम्य यदा संक्रमेत्तद्विः॥ अधिमासः सविज्ञेयो
विवाहादिषु निंदितः॥ दर्शद्वयं संक्रमयोस्तन्मध्ये संक्रमद्वयं॥ संसर्पादत्यतीमासो मलमासस्तु मध्य
मान्॥ अत्र ब्रह्मतुल्ये नामयनं यथा॥ शकः पंचादिकं द्वादीनोक्तं ११०॥ निघ्नो मघोर्यातमासा त्वितीधोद्वि
निघ्नोत्॥ रसांगाद्वितीया रवा ६ भक्तां १०० - द्वीनाछरांगेः ६५ १२१ रवासाधिमासे र्युगद्वैः॥ ग्वरामो

दूतो ३० पाततिथ्यान्विताधः स्त्रियुक्ताश्च रामाभ्रशैलांशु ३०३ युक्तात। युगांगै ६४१ वाभावमोनस्तदधोभ
 वेङ्गीववागादिकोद्गर्गणाय॥ इत्यद्गर्गणमानीयमध्यसूर्यचंद्रावानयंतयथा॥ अद्गर्गणोविश्व१३ गुणः। नि
 स्वां के ६०३ भक्तैः फलेनोद्यगणोमेवाद्यः। रवितशुक्राः स्युरथाद्य चंद्रादंडांग ६४ लब्धेन कृत्वादिनाः। इ
 तिरविः। अथचंद्रः। अद्गर्गणः शुक्र १४ गुणोविहीनः स्वात्यसिभागेन १० लवादिदिंदुः अद्गर्गणातवाभ्ररसा
 दृ ६०० भक्तादामेन भागादिफलेनहीनः। इतिचंद्रः। अथशुक्रादिशो गोयमाविश्वतुल्याः खे मर्क १०। २९। ३२
 ०। विधौखंदवोकाश्विनः पंचवाक्षाः ११०। २९। ५। ५०। इतिशुक्रसंयोजनेन मध्यसूर्यचंद्रोभवतः। आभ्यामध्य
 गत्यातिथ्यादि कुमानायेत्तमगतिः। ५६६ चमंग १००। ३५। विगविचंद्रेत्यादिस्फुटतिथ्यादिवछेषं समानं। एवं
 हते अधिकमासः प्रकटोभवति। इतिसिद्धं। अथसूक्ष्मसिधांतादिगणनया अधिकमासोनिर्णयिते। सोम
 सिधांते

सौर संवत्सरस्यांते मासे न शुभिते न तु ॥ एकादशगतिरिच्यंते दिनानि ११ भूगुणं दनं ॥ समादूये साह मासे
न स्मान्मासोतिरिच्यते ॥ स चाधिकमासकः प्रोक्तः सौम्यकर्मविगर्हितः ॥ सूर्यसिद्धांते आनश्रमः ॥ खच
तुष्कममृशष्टकुपंचरविमासकाः ॥ ५१ ८५०००० एतान युगारविमासानं संस्थाप्यः षट्चन्द्रिन्द्रिद्रुतांशो
कृतिथयश्चाधिमासकाः ॥ १५ ८३ ३३ ६ इति युगाधिमासे भागैरुते लब्ध्वा त्रिंशन्मासा भवन्ति ॥ ३२ ॥ वष्टे
षेत्रिंशं शतागुणितेषु चन्द्रित्यादिना भाजिते लब्ध्वा त्रिंशन्मासा भवन्ति ॥ ३३ ॥ वष्टे
स्त्राध ३ पुनः ६० गुणिते तेन भा ० ५५ विघटिकाः ३२ १६ ३ ५५ ततो द्वात्रिंशन्मासमात्रेणाधिमासपूरणं
न भवति ॥ सौर संवत्सरस्यांते इत्यस्यायमर्थः ॥ सौर संवत्सरे द्वादश १२ भूगुणिते मासा भवन्ति तेषु मासेषु
युगाधिमासे १५ ९३ ३३ ६ गुणितेषु युगसौरमासे ५१ ८४ ००० भाजितेषु लब्ध्वा मेकादशदिनानि १२ भवन्ति ॥

तच्छेषे ३३६००१० षष्ट्या ६० गुणिते युगसोरे भाजिते लब्धं ३। पुनस्तच्छेषे ४५१३०५०० षष्ट्या ६० गुणि
ते तेरेव भाजिते त्रिपञ्चाशत्पलानि ५३ पुनः पुनः षष्ट्या ६० गु० युगसोरे भाजिते लब्धं २४ विपलानि। एवं द्वि
तीयवर्षदिनादि ११। ३। ५। ३। २४। वर्षद्वयमिलित्वादिन २२। ०४६। ४८। एवं च एकस्मिन् सौरमासे युगाधिसासे
गु० युगसौरमासे भा० लब्धं दिनस्थाने। २४ न्य० तच्छेषे ६० गु० युगसौरभा० एकोनविंशति १९ भाज्यः। तच्छेषे
६० गु० पुनस्तैरेव भा० लब्धं २० विनाश्रुः। एवमन्यत्रापि। एवं च सामाहिकस्य मसदिनानि २२ घटिकाः ३५ प
लानि ३। २२। ३५। एवं द्वात्रिंशद्द्विमासां तेषां द्वात्रिंशद्दिनानि न एकोनत्रिंशद्विमासाः ३० घटिकाः २३ पलानि २४ द्वि
पलानि। २८। ३०। २३। २४। प्रतिदिनमेकाघटिका पञ्चाशत्पलानि। ३८ द्विपलानि १। ५०। ३८। एवं षोडशसौर
दिनानां मेकोनत्रिंशत् २० घटिकाः २३ पलानि २३ विपलान्यहो। ८। एवं षोडशदिनोत्तर ३२ द्वात्रिमासा

ते २९ आदिनाति २० एकोनषष्टि घटिका द्वापंचाशत्यत्नानि ५२ विपत्नानि ३२ सौर घटिकांते चांद्र एक्षिरेकं
पत्नं १ विपत्नानि ५० तद्विपत्नान्यष्टत्रिंशत् ३६ एवमितरत्रापि ॥ एवं च घटिकात्रयस्य ५५ पत्नानां चांते विपत्ना
नि ० सप्त । तद्विपत्ना २६ तिः एवं पंचाशत्यत्नां धि क घटिकात्रयाधिक १६ दिनोत्तर ३२ मासांते चांद्र ३० दिनान्य
काधिमासेन सदृषष्टिदिनात्मको मासो भवतीति ॥ ६० ॥ अधिकमासोत्पत्तिप्रकारः कथ्यते सूर्यसिद्धांतोक्त
प्रकारेण ॥ वसुधैवादि रूपां कसप्तादिति थयो युगे ॥ १५७ ॥ ६० ॥ २६ एतान् युगसावनदिवसानं संख्याप्यतत्रै
वोक्ते ॥ युगे सूर्यतश्चक्राणां खचतुष्करदार्णवाः ५३२०००० एते युग सौर वर्षे भागित्वा ३६५ दिवसाः घ १५
विघटिकाः ३३ तद्विपत्नानि ३१० कस्मिन्सौरदिनमसूदे द्वादशभिर्भाजिते लब्धं एकस्मिन्सौरमासे दिवसाः ३०
नादयः २६ प १० वि ३० वसुधैवादि रूपां कसप्तादिति थयो युगे ॥ एतत्संख्याकान् भूवासरात्मं संस्थाप्य

वसुधाष्टादिनेत्रेषु युगवेदाविधोः समाः ॥ ४५५२७८२९ ॥ एतत्संख्यां केर्युग-चांद्रवर्षेर्भागे लब्धं । एकस्मिन् चां
 द्रवर्षे चांद्रादिवसा ३५४ नाद्वयः २२ प्रलं १ वि २४ एतस्मिन् चांद्रादिवसादिसमूहे द्वादशाभिर्भाजिते १० लब्धं ॥ चांद्र-
 मासे दिवसाः २८ नाद्वयः ३१ प ५० वि २७ वि ३० एवं प्रतिमासमेतत्पनेधिकं । पंच पंचाशतपक्षाधिकघटिका
 त्रयाधिकषोडशादिवसोत्तरद्वान्निशमासानंतरमधिमासः पतति । तथा सिद्धांतशिरोमणौ ॥ अधिमासेत-
 पत्तिमाद ॥ चांद्रेण सौराण हतानुचांद्रादवामसौरैर्देवानैर्देवताद्यैः ॥ ३२ ॥ १६ ॥ ३५५१ मासेर्भवेच्चांद्रमसोधि-
 मासः कृत्येपि कृत्या अनुपाततोतः ॥ सौराण्मासादेर्देवः स्यात्तु घीयान्नयस्मान्तस्मा-संख्यया तेधिकास्युः ॥ चां-
 द्राः कृत्ये सौराचांद्रांतरा ये मासास्तत्तेति धिमासाः प्रदिष्टाः ॥ अत्र द्वितीयः श्लोकस्तत्र प्रथमा व्याख्या यत् ॥
 सौरान्मासान् ऐंद्रवो मासां यतो लघुः अतः कारणान्न कृत्ये सौरमास संस्थायाः चांद्रमास संख्या अधिः

काभवंति॥ यथा धान्यराशिमानेषु शेरदारमितेषु शेरिकादारमिति॥ अधिकाभवतीति बालकैरपि बध्यते तथा यावन्तश्चांद्रमासाः कल्पे अधिकाभवन्ति॥ तत्र संख्या अधिमाससंख्या ततः कल्पिता॥ तत्र क्रियद्विमेसोरैकोधिमासो भवतीति। उच्यते॥ प्रथमश्लोकः चांद्रानुसारेण हतान्नुचांद्रादिति॥ सौरमासकुदिनेभ्यः चांद्रमासकुदिनेषु शोधितेषु शेषदिनस्थाने पूर्णं ७ अधश्चतुःपंचाशत् घटिका ५१२ ७ पलानि ३ ७ द्रुपलानि माचयवानि। एकस्मिन्सौरमासे दुर्दमोरचांद्रांतरं कुदिनात्मकं। युगस्यादावेकस्मिन्सौरमासे दशान्तं प्राप्ते सति एकश्चांद्रो मासः पूर्णततश्चतुःपंचाशत् घटिकाभिः सावयवाभिर्मथार्कस्य शुषभसंक्रांतिः। एवं त्रिगणचतुर्गुणादिभिः कर्कसंक्रांत्यादयो भवंति। एवं संक्रांतिरग्रतो ग्रतो र्याति पुनर्दशान्तं प्राप्नोति। तदा गतचांद्रमासेभ्यः सौरा एव र्दना भवंति॥ यदि संक्रांतिर्दशान्तमतिव्याग्रतो र्याति। तदा अनुयाते च यावन्तः सौ

प्र.

१४

रमासाभवंति। तावादिरेकोधिमासयत्नः॥ तत्रानुपातः यद्युतेन सौरचांद्रांतरेण कुदिनात्मकेन॥ ५४। २७
। ३२। १६। ३। ५५॥ ॥ तदाचांद्रमासांतः यातिभिः कुदिनेः २८। ३३। ५५॥ २ कियन्त इति॥ फलं सूर्यमासा
ः ३२। १६। ३। ५५॥ ॥ अथ युगाधिमासैर्युगमौरमामालभ्यन्ते॥ तदा एकेन कियद्द्विरिति॥ फलं तावत्त एव सौ
रमासालभ्यन्ते॥ एतावद्भिः सौरमासैः ३२। १६। ३। ५५॥ एकचांद्रमासाधिको भवति। अत एवाधिमासस्य चांद्र
त्वं। कल्पेपिकल्पानुपाततोत इति युगमः। चांद्रमासस्य दिवसे रूनीयुतेन सौरमासदिवससमूहेन विपला
त्मकेन १९६०। हृतात विभक्तात चांद्रमासस्य दिनानि पलानि ६३००। ६००। विपलात्मकेन हृतादिभक्तात लः
ध्वेर्दशने दूर्वात्रिंश सौरमासैः दलाद्यैः पंचपंचाशत्यलानि अधिक घटिकात्रयाधिक षोडशदिवससहिते मासै
रेकोपततीति प्रथमः लोकस्य संक्षिप्तार्थः॥ ३२। १६। ३। ५५॥ अधिमासपाते चिह्नमुक्तं ब्रह्मसिद्धान्ते॥ य

मासांताधि शेषः स्याच्चतुर्गुण्यधिमासांतः ॥ दीनः षे संष्टिवारात्मा मासः पापशुभार्थं युक्तः ॥ चतुर्गुण्यधिमा
संभ्यः १५८३३३६ यन्मासांताधि शेषः स्या अंदर्गणानयनसमये यत्तु अधिमास शेषः न दीनश्चेत्तत्तथाधि
मासः पततीति द्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ द्वात्रिंशन्मासाधिकं कदा पूर्णमित्याकांशायांतच्चिह्नं ब्रह्मसिंहांत एवोक्तं ॥
अधि शेषात्पुनः पूर्णं यद्युगैकाधिमासकैः ॥ दिनषष्ट्यात्मको मासः परमासात्पुनस्व कदाति ॥ युगाधिमास
कैर्युक्तादधिमासं शेषात्फलं लब्धं द्वात्रिंशन्मासाधिकमिति पूर्णमुक्तं ॥ तदा षष्टिदिवसां नको मासः पतति
॥ अस्मात्परमासात्तत्पुनः पूर्वः स्वकूः ३३ दूत्यर्थः ॥ अत्र तु त्वादिषट् - षष्ट्यापुनः स्वकू इत्युक्तं ॥ गतएषपरि
हानार्थं तत्रैवोक्तं महायुगात्कमासाधि शेषयोस्तत्फलं ॥ यद्युगाधिकमासेन संकेतं शेषे च तत्पुनः ॥ तावनमासा
वर्तमानादिषष्ट्यात्मकः सतु निः शेषज्ञः फाल्गुनश्चेष्टुदूपापार्थं युक्त्वमान् ॥ माहायुगात्कमासानां ०५१८५.....

प्र.
५५

महायुगाधिमामशेषवांतरं कर्तव्यं शिष्टात् ॥ महायुगाधिमासे १५१३३३६ भक्तात्फलं लब्धं तदेकमेकं युक्तं तत्त
थं ॥ तेषामासाः तच्छेषे पुनः रवित्रिंशता ३० गणिते युगाधिमासे १५६३३६ भक्तेर्लब्धं दिनादिकं ॥ वर्तमानदिष्ट
कालात्तावत्तिमासे अधिमासो ज्ञातव्यः ॥ स तु ६० दिवसात्मकः यदि निःशेषः युगार्कमामार्कं धि शेषयो रंतरं मा
सः निःशेषः स्यात् ॥ तदा फाल्गुनाधिमास स्यात् ॥ सोपि ६० दिनात्मकः ॥ शुद्धपापाधेयुगित्यर्थः ॥ ॥ अथ
सूर्यसिद्धांतानुसारेण गणितक्रमेण अधिमासानयनप्रकारः कथ्यते ॥ सूर्याब्दसंख्यया ज्ञेया कृतस्यांते
गता अमी ॥ एवं चतुश्चयमांस्याग्निशूरं ध्रुविशाकराः १५६३३३००० एते कृतयुगस्यांते सृष्टिगताब्दाः ॥ त्रै
तादृपरकालिगताप्रमाणेन संयुक्ताः स्वैष्टकालाब्दा भवन्ति ॥ रश्मिगताब्दा दूकयगताब्दा कालिगतताब्दा सं
ष्टाद्गणमानयेत् ॥ तत्प्रकारश्च ॥ मामीकृतायुतामासेर्मधुशुक्लादिभिर्गतौ ॥ एथ कृष्णारतेधिमास

ध्याः सूर्यमासविभाजिताः॥ लब्धांधि मासकेर्युक्तादिनीकृत्य३० दिनान्विताः॥ द्वि॥ द्वास्तिथिक्षयाभ्यस्तान्
चांद्रवासरभाजिताः॥ लब्धानरात्रिरद्वितालंकायामाधर्गत्रिकः॥ सावनोद्युगणः सूर्यादिनमासावपस्त
पः॥ सप्तभिः क्षपितः शेषः सूर्याद्योवासरेश्वरः॥ त्रेताद्वापरयुगांतैर्महिगताद्याः १५५९८८०००० ग्राकाब्द
संयुतकलिगताद्याः तत्संयुक्तं महिगतम्बदाः युगाधिमासाः ॥ १५६३३३६ युगसूर्यमासा १२४५००० नत
थिक्षयायमाथाक्षिन्निद्रहृष्टवग्नेंदवः १००८२२३२५२॥ युगे चांद्रवासराः॥ चांद्राः स्वाष्ट्रखखव्योमस्वा
ग्निश्चतुर्निशाकराः ॥ १६०३००००८० एभ्यः अद्गणं साध्यति॥ एकमासाधिकार्द्धगणं च प्रसाध्य उभ
यो रंतरे क्रियमाणे ६० दिवसाः चांद्रतिथयः यन्नपतंतितत्राधिकमासः॥ यन्नपतंतिति ६० दिवसाः नतत्राधि
मास इति॥ अधिमासस्य चांद्रत्वं अधिमासकक्षणं वा हूदारितः॥ इंद्राग्नायन्नहूयंते मागादिष्वप्रकीर्तितः॥